

MOLNÁR JÁNOS

„A másodrendű vádlott”

Villányi András elítélésének és rehabilitációjának rekonstruálása

A „Szebenyi Endre és társai” – per

A „Szebenyi Endre és társai”-per a Rajk László-ügy fél évvel később lezajlott „mellékpere” volt. Az eljárás során tizenkét embert ültettek a vádlottak padjára.¹ Ez a tucatnyi ember a „maradékából” került ki, többnyire belügyesek voltak, és a Rajk László elhurcolását követő letartóztatási hullám során jutottak az ÁVH fogságába, de egyik ügyben sem bizonyultak megfelelő alanyoknak.

A per elsőrendű vádlottja Szebenyi Endre, korábbi belügyi államtitkár volt, a másodrendű vádlott szerepét pedig Villányi András volt rendőr ezredes, a gazdasági rendőrség egykori vezetője kapta. 1950. május 26-án mindkettőjüket kivégezték. Letartóztatásuk előtt fényes karriert futottak be a népi demokratikus rendszer szolgálatában. Mindketten jogászok voltak, túlélték a világháborút és a munkaszolgálatot. Karrierjük a front elvonulása után kezdődött, és szinte rögtön fontos csavarrá lettek abban a gépezetben, amely a kommunista rendszert megszilárdította Magyarországon. Ez a rendszer azonban őket is elpusztította. Bukásuk főleg azzal magyarázható, hogy pályafutásuk során túl szorosan kötődtek az „első számú ellenségnek” kikiáltott Rajk Lászlóhoz.

Csak ők ketten végezték bitófán, a per többi vádlottja néhány év börtön után, 1953–1955 között kiszabadult. A „Szebenyi Endre és társai”-per több résztvevőjének is érdekes volt az életútja, de tanulmányomban csak Villányi Andrással, a gazdasági rendőrség irányítójával

¹ A „Szebenyi Endre és társai”-per vádlottjai az alábbi személyek voltak: dr. Szebenyi Endre, dr. Villányi András, Cseresnyés Sándor, dr. Tőkés Ottó, Beck János, Oszkó Gyula, Ráth Károly, Cséby Lajos, Kovács Ferenc, Rajk Lászlóné, Sally Judit, Villányi Ernő.

foglalkozom részletesebben: megpróbálom felidézni életének a perhez kötődő szakaszait.²

Források

A rendelkezésre álló forrásokkal kapcsolatban fontos megemlíteni, hogy mind az 1949. őszi nyomozati rész, mind az 1950. márciusi per teljes anyaga elveszett. Megmaradtak viszont a vádlottak rehabilitálásával foglalkozó 1954–1955-ös dossziék. A perben meghurcoltak ártatlanná nyilvánítása a legtovább Szebenyi Endre és Villányi András esetében húzódott el. Tanulmányomat ezeknek az 1954-es nyomozati és 1955-ös tárgyalási ügyiratoknak a Villányira vonatkozó részére alapoztam.³ Az ügyiratban szereplő tanúvallomások felelevenítik az 1949–1950-es eseményeket, és az eljárás folyamán gyakran idéznek az eredeti iratok szövegéből.

A források felhasználásánál természetesen figyelembe kell venni, hogy a koncepciók perek vádjai javarészt képtelenségek voltak, melyeket kínzással és egyéb törvénytelen módszerekkel kikényszerített fiktív vallomások szövevényéből állítottak össze.

A tanulmány forrásai akkor keletkeztek, amikor a Sztálin halála utáni korszakban felülvizsgálták a korábbi koncepciók perkeit. Ezeket a perújítási eljárásokat ugyanúgy konstruáltaknak lehet tekinteni, mint az eredeti perkeit. Itt már nem kínzásokkal csikarták ki a vallomásokat, de a nyomozásokat változatlanul államvédelmi tisztek vezették, akik a felső vezetés és a párt érdekei szerinti irányba terelték az ügyeket. A kommunista párt élén még mindig az a „mindenható” Rákosi Mátyás állt, akit a koncepciók perék fő kiagyalojának lehet tekinteni. A perújításokon végigkövethető, hogy a kivizsgálók Rákosi Mátyás szerepét elbaggatellizálták, és legfőbb bűnösnek az amúgy is börtönben lévő Péter Gábort állították be. A rehabilitálandó személyeket az ügy során úgy igyekeztek megjeleníteni, hogy az eljárás folyamán ne tűnjenek teljesen ártatlannak. E koncepció azt sugallta, hogy „valami mégis volt” az elítéltek rovására.

² A per vádlottjai közül egyedül Rajk Lászlóné történetét dolgozták fel részletesen. PETŐ Andrea: *Rajk Júlia*. Balassi Kiadó, Budapest, 2001.

³ A rehabilitálásukkal kapcsolatos fő iratokat az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) V-142 720-as jelzetű dossziéja tartalmazza. Az 1954-es nyomozati szakasz tanúvallomásai a V-142 720/1-es, az 1955-ös perújítási tárgyalás jegyzőkönyve a V-142 753-as jelzetű dossziében található.

sán, ami miatt a párt gyanúsna találta a személyüket – megtevesztették a pártot, és ezért kellett bűnhődniük.

Azáltal, hogy a koncepciók pert és a perújítást ilyen vallomások alapján lehet rekonstruálni, mintegy görbe tükörben látjuk az eseményeket. Nem lehet tehát visszaadni a teljes valóságot Villányi András elítéléséről és rehabilitálásáról, csak megpróbálom felidézni az eseményeket a rendelkezésre álló dokumentumok alapján és rekonstruálni a folyamatot, amely mentén az eljárásokat lefolytatták.

Villányi András élete

Villányi András a második világháborút követő évek egyik rendkívül befolyásos személyisége volt: 1945 őszétől 1948 végéig ő vezette a gazdasági rendőrséget. Nevét ennek ellenére manapság alig ismerik, így szükségesnek tartom, hogy röviden bemutassam életútját.

1913-ban született Budapesten, polgári környezetben, Wilhelm (később Villányi) Ármin Benedek orvos és Milch Anna elsőszülött fiaként, eredetileg mint Andor. A családban még egy fiú volt: az 1917-ben született Ernő.

Villányi András jogi egyetemre járt, és 21 évesen megszerezte a jogtudományi doktorátust. Utána 1934 és 1942 között egy Bodrogi nevű ügyvéd irodájában dolgozott. Bár felekezete szerint katolikus volt, zsidó származása miatt 1942-től munkaszolgálatra kellett bevonulnia. A következő években sorstársaihoz hasonlóan ő is mindenben kiszolgáltatót páriaként hányódott, míg 1944 novemberében, a szovjet hadsereg közeledtével, Miskolc közelében többedmagával sikerült megszöknie a századától. Rövid idő múltán, 1944 decemberében az ország ideiglenes központjában, Debrecenben bukkant fel. Későbbi pályafutása szempontjából jelentős, hogy munkaszolgálat alatt összekerült korábbi egyetemi barátjával és jogásztársával, Timár Istvánnal, aki később fontos pozíciókat töltött be az államvédelemnél.⁴ Debrecenben mindketten jelentkeztek

⁴ Timár István (1913–1991) jogász. 1944 végétől 1948 decemberéig a rendőrség politikai részlegén dolgozott, legmagasabb rangja ezredes; 1947 decemberétől Péter Gábor helyettese. 1948 decemberétől az Igazságügyi Minisztériumban főosztályvezető. 1953. január 16-án a „Péter Gábor és társai”-ügy kapcsán letartóztatták, majd a perben 11 év börtönbüntetést kapott. 1956-ban szabadult, 1957-ben rehabilitálták, utána az Igazságügyi Minisztérium törvény-előkészítő osztályát vezette. 1962. január–augusztus között a Legfelsőbb Bíróság első elnökhelyettese volt, majd nyugdíjazásáig a Szerzői Jogvédő Hivatal főigazgatója. (ÁBTL V-142 720/1.)

a frissen megalakult államrendőrségnél, majd beléptek a Magyar Kommunista Pártba. Képességei, jó kapcsolatai és a káderhiány miatt Villányi rögtön viszonylag magas beosztásba került: rendőrfogalmazói rangot kapott, és 1945 januárjában már alosztályvezetői megbízást nyert el Tömpe András politikai rendőrségénél.⁵ Tömpe András⁶ Erdei Ferenc, a debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminisztere bízta meg a feladattal, hogy haladéktalanul szervezze meg a rendőrség politikai részlegét.⁷ 1945. január 26. körül a Tömpe-féle csoport egy része Budapestre indult, hogy a szovjet csapatok által elfoglalt részekeken megkezdje a háborús bűnösök összegyűjtését. Ennek a csoportnak Villányi András is tagja volt. Villányi azonban a következő hónapokban átkerült a konkurenciának számító, Péter Gábor irányította politikai rendőrséghez.

Péter Gábor feltehetően elégedett volt a jogászból lett fiatal politikai nyomozótiszttel, mert 1945 nyarának végén őt ajánlotta a gazdasági bűnözés ellen felállítandó szervezet élére. Villányi alkalmasnak bizonyult a rábízott feladatra, és rövid időn belül létrehozott egy nagy hatékonysággal működő rendészeti szervet, a gazdasági rendőrséget.

Magánéletéről keveset lehet tudni. 1945-ben már nő, felesége Frank Zsuzsanna volt.⁸ 1943 körül született egyetlen gyermekük: Márta.

⁵ A volt magyar királyi rendőrségnél használt rendőrfogalmazói rang az új államrendőrségnél 1945. szeptember 1-jén bevezetett elnevezések szerint rendőr századosnak felelt meg. (Lásd az új elnevezésekről hozott rendeletet. *Rendőrségi Közlöny*, 1945. szeptember 1.)

⁶ Tömpe András (1913–1971) a magyar kommunista mozgalom egyik kalandos életű figurája. Önkéntes volt a spanyol polgárháborúban, 1944-ben a Nógrádi Sándor vezette partizáncsoport komisszárija. 1945–1946-ban a vidéki politikai rendőrséget vezette, majd hosszabb időre eltűnt a magyar közéletből (feltehetőleg a szovjet hírszerzés dél-amerikai rezidense volt). Hazatérése után 1962-ben vezérőrmagyi rangban a KB osztályvezetője, utána a Corvina Idegennyelvű Könyvkiadó igazgatója, majd berlini nagykövet. 1968-ban a csehszlovákiai bevonulás miatt lemondott posztjáról. 1971-ben öngyilkos lett.

⁷ Ezzel gyakorlatilag egy időben kapott megbízást az MKP vezetőségétől az illegális kommunista múltú Péter Gábor is, hogy a frissen felszabadult Pesten szervezzen meg egy politikai rendőrséget. Ez február 2-án alakult meg a fővárosban. A két politikai rendőrség egymást fedő hatásköre miatt kialakult konfliktust 1945 májusában oldották meg, amikor a Tömpe András vezette csoportot a Vidéki Rendőrkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának nevezték át. PALASIK Mária: A politikai rendőrség háború utáni megszervezése. In: GYARMATI György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korszakban*. Történelmi Hivatal, Budapest, 2000. 34–38.

⁸ Villányi Andrásné (Frank Zsuzsanna, 1914–1990) 1946-tól a Nemzeti Segély tiszteletbeli alelnöke, majd a Vöröskereszt egyik főmegbízottja volt. 1949 januárjától a Szabadságharcos Szövetségben dolgozott. Férje letartóztatása után kitelepítették. 1954-ben lányával együtt visszakérült Budapestre, ahol udvarseprő munkás, majd raktáros volt a Gyapjúbegyűjtő Vállalatnál. 1956 januárjában visszakapta párttagságát, ezután kárpótlásként többszöri pénzsegélyben részesítették. 1956 októbere után nem vállalt munkát, anyósát, majd saját szüleit ápolta.

A gazdasági rendőrség és a korabeli viszonyok

1945-ben, egy totális háború mindaddig ismeretlen pusztításai után Magyarország gazdasági helyzete katasztrofális volt. Az átvonuló hadseregek rombolása, a háború miatt parlagon maradt földek, az állatállomány jelentős mértékű pusztulása és a szovjet hadsereg túlzott hadisarca élelmiszerhiányt okozott az országban. Főleg a városokban nem volt mit ennie a lakosságnak. Budapesten káosz lett úrrá, a mindennapi élethez szükséges árucikkek hiánya, az értéktelenedő pénz fellendítette a fekete-piacot. A vidéket elárasztották a batyuzó városiak, akik megpróbálták ingóságait élelmiszerre cserélni.

A fővárosban rendkívül rossz volt a közbiztonság. A fosztogató szovjet katonákon kívül, a „málenkij robot” fenyegetése mellett, éjszakánként vetkőztető bandák rémítették halálra a lakosságot, akik az áldozat ruhájáért és értékeiért akár az életét is elvették. Gyakoriak voltak a géppisztolyos tűzpárbajok az állig felfegyverzett csempész- és rablóbandák, valamint a rendőrség között. A korabeli napilapokból eleven és meglehetősen elrettentő képet kapunk a fennálló közállapotokról. Hónapokkal a harcok megszűnte után is állandó volt az élelmiszerhiány.

A hatóságok a háború éveiben már alkalmazott úgynevezett kötött gazdaság további fenntartásával próbálták megoldani a helyzetet. A koalíciós pártok szakemberei – jobb- és baloldalon egyaránt – ilyen típusú korlátozásokban látták a kiutat. Ennek jegyében az érintett minisztériumok rendeletek tömegével próbálták felülről, mesterségesen befolyásolni a piaci viszonyokat. Az így megvalósított kötött gazdaságnak az volt az egyik hátránya, hogy az aprólékos, de nem mindig ésszerű szabályozások szinte gerjesztették a törvénysértéseket. A kereskedőknek, kistermelőknek mindenkor alapérdeke, hogy tevékenységük haszonnal járjon; ez azonban gyakran ellentétbe került a korabeli rendeletekkel. Ilyen körülmények között szükség volt egy olyan rendőri szervre, amely ki tudta kényszeríteni a szabályok betartását és ennek ellenőrzését.

A gazdasági rendőrség 1945. szeptember 15-én kezdte meg működését.⁹ Hivatalosan a Budapesti Főkapitányság keretein belül működött mint Gazdasági Rendészeti Osztály (GRO), de a gyakorlatban egy különleges hatáskörrel felruházott egység volt, közvetlenül a belügyminiszter-

nek alárendelve.¹⁰ A szervezet neve a Budapesti Főkapitányság átszervezése után, 1947. január 1-jétől megváltozott: Gazdasági Rendészeti Ügyosztály (GRÜ) lett.¹¹ Működése során lényegében végig egyetlen budapesti központból állt, hatáskörét azonban fokozatosan az egész országra kiterjesztette.

Az osztály leglátványosabb akciói a különböző rendeletek betartását ellenőrző razziák voltak, amelyekről a sajtóban folyamatosan tájékoztatták a közönséget. Mivel a belügy kommunista befolyás alatt állt, a lakosság körében közutálatnak örvendő feketézők, árdrágítók, nepperek elleni intézkedések egyben reklámot is jelentettek a „kemény kéz” politikáját hirdető Magyar Kommunista Pártnak. A korszak szigorú és gyakran betarthatatlan rendeletei alapján egyébként könnyű volt gazdasági bűncselekmény vétségébe esni, és mivel a gazdasági rendőrség bárhol felbukkanhatott, egy idő után meglehetősen félelmetes hírré tett szert. Fokozta ezt, hogy a gazdasági rendőrség internálási javaslata alapján az elkövetőket táborokba zárhatták.

A nyomozóknak joguk volt lefoglalni a törvényszegő árusok készleteit, a talált aranyat és valutát; mindez azokban az inséges években nagy kísértést jelentett. A pesti pletykák szerint a gazdasági rendőrség embereit meg lehetett vesztegetni, és a források is gyakran emlegetnek korrupciót.

A gazdasági rendőrség a kommunisták egyik fegyvere volt. A szervezet nyomozásai elősegítették a bankok, nagyvállalatok államosítását. A célba vett intézményt ellenőrzésekkel, vezetőinek letartóztatásával tették tönkre. A gazdasági rendőrség, ha nem is olyan mértékben, mint az ÁVO vagy a Katonapolitikai Ügyosztály, de politikai ügyekben is szerepet vállalt. Például az ő nyomozói juttatták évekre börtönbe valutáris bűncselekmény miatt Ordass Lajos evangélikus püspököt.

A gazdasági rendőrség három évig és három hónapig működött. Magyarország gazdasága ez idő alatt teljesen átalakult. 1948. december 15-én éppen a megváltozott gazdasági állapotokra hivatkozva szüntették meg az önálló Gazdasági Rendészeti Ügyosztályt. Alosztályait részben a Budapesti Főkapitányság bünyügyi részlegébe, részben a frissen létrehozott BM ÁVH-ba olvasztották be.

Az erről szóló rendelet az alábbiakkal végződött: „...az ország gazdasági életének stabilizálódása és megszilárdulása ma már indokolatlanul teszi ennek az önálló szervezetnek a fenntartását.”¹²

⁹ A gazdasági rendőrség megkezdte működését. *Szabad Nép*, 1945. szeptember 15.

¹⁰ Itt meg kell jegyezni, hogy erről a különleges státusról nincs hivatalos rendelet (bár a GRO megalakulásáról sincs).

¹¹ *Magyar Közlöny*, 1946. december 25. 295. sz.

¹² *Rendőrségi Közlöny*, 1948. december 15. 948.

Ellenségeskedés, avagy Villányi bukásának okai

A felszámolásban a hivatalos indok mellett szerepet játszottak a belügy berkein belül zajló hatalmi harcok, a személyi ellentétek is. Munkája során Villányi Andrásnak sikerült igen jó kapcsolatot kiépítenie az 1946 márciusában kinevezett belügyminiszterrel, Rajk Lászlóval. Ugyanakkor hatásköri viták miatt a gazdasági és a politikai rendőrség között feszült lett a viszony, amit tetézt Villányi András és Péter Gábor, a két eltérő habitusú, de egyaránt komoly hatalmi ambícióktól fűtött vezető személyes ellentéte.

A gazdasági rendőrség vezetője az eredményekről rendszeresen referált a mindenkori belügyminiszternek.¹² Tőkés Ottó¹³ – a belügyminiszter titkára és Villányi későbbi vádlott-társa – szerint a gazdasági rendőrség vezetője sokkal sűrűbben járt fel Rajk Lászlóhoz, mint annak elődeihez. Villányi hetente akár háromszor-négyszer is eltöltött egy-két órát a főnöke irodájában, ami a megszokottnál hosszabb időnek számított. Tőkés Ottó szerint Villányi és Rajk között idővel a hivatali kapcsolaton túlmenő szívélyes, barátinak tekinthető viszony alakult ki. A rendőr ezredes mindig elismerően nyilatkozott belügyminiszteréről, már-már lelkesedett érte.¹⁴ A jelek szerint Rajk szintén kedvelte Villányi Andrást és nagy fontosságot tulajdonított a gazdasági rendőrségnek.

Villányi András és Péter Gábor között ellenben nagyon rossz volt a viszony. Feltételezhető, hogy ez szervezeteik rivalizálásával kezdődött, de idővel személyes ellenségeskedéssé fajult.

Oszkó Gyula,¹⁵ a Belügyminisztérium Személyzeti Osztályának egykori vezetője – a Szebenyi-per hatodrendű vádlottja – beosztása folytán mindkét szervezettel foglalkozott. Szerinte az ÁVH és a gazdasági rendőrség között örökös versengés folyt, egymás bizalmi embereit lefogták,

és az ilyen esetekből utólag még komolyabb viták keletkeztek.¹⁶ Villányi egyszer arról is panaszkodott neki, hogy Péter Gábor figyelteti, „mert ki akarja törni a nyakát”. Oszkó Gyula azért megjegyezte vallomásában, hogy annak idején éppen úgy nem bírt a gazdasági rendőrséggel, mint az ÁVH-val, mert mindkettő ugyanúgy önállósította magát.

Villányi segédtszjtje és a gazdasági rendőrség volt századosa, Korda György szerint az ÁVH és a gazdasági rendőrség emberei közötti ellentét egyik oka az irigység lehetett.¹⁷ A GRO beosztottjai ugyanis nagyobb anyagi juttatásban részesültek. Példaként említi, hogy állományuk évente kétszer is kapott „ruhapótlást”, amikor sem az anyagért, sem a ruha elkészítéséért nem kellett fizetni. Márpedig ez a háború utáni inséges időkből nagy dolog volt, mert a lakosság többsége évekig lerongyolódva járt, és egy öltözet ruha vagy egy bakancs komoly értéket képviselt. A volt százados tanúja volt a két vezető közötti viszony elmérgesedésének is. Ha főnöke Péter Gáborral beszélt telefonon, akkor abból mindig kiabálás lett. Korda és Villányi titkárnője is figyelmeztette Villányit, hogy nem helyes ilyen viszonyban lenni az államvédelem vezetőjével, de főnökük azt válaszolta, hogy Rajkkal való jó viszonya miatt Péter Gábor nem tehet ellene semmit.

Ráth Károly – egy másik vádlott-társ – a háború végén a szovjet hadsereg tisztjeként tért vissza Magyarországra, majd átkerült az Államvédelmi Hatósághoz, így arról a térfélről láthatta a viszályt.¹⁸ Személyes benyomásai szerint az ÁVH nagyon sokat foglalkozott azzal, miként lehetne a gazdasági rendőrség tagjait befekettíteni, illetve borsot törni az orruk alá. Példaként említette a Földművelésügyi Minisztérium ellen 1948-ban indított nyomozást, melyet az ÁVH kezdett el, de Rajk László nyomására át kellett adniuk az ügyet a gazdasági rendőrség nyomozóinak. Ez annyira felháborította az ávosokat, hogy együttműködés helyett

¹³ Tőkés Ottó (1922–) 1945-től a Belügyminisztérium titkárságvezetője, majd az Elnöki Osztály vezetője. 1949-ben a Rajk-ügyben letartóztatták, majd a „Szebenyi Endre és társai”-per negyedrendű vádlottjaként, demokráciaellenes szervezkedésben való részvétel miatt, hat év börtönre ítélték. 1954-ben rehabilitálták; ezután egy ideig a Fővárosi Döntőbíróság helyettes vezetője. 1956-tól az MTA vezető beosztású hivatalnok, majd 1974-től az Országos Természetvédelmi Hivatal elnökhelyettese.

¹⁴ ÁBTL V-142 720/1. és V-142 753. Tőkés Ottó vallomásai.

¹⁵ Oszkó Gyula (1912–1996) antifasiszta ellenálló, 1945-től rendőrtiszt, Újpest rendőrkapitánya, 1948-tól a Belügyminisztérium Káderosztályának vezetője. 1949 júniusában a Rajk-üggyel kapcsolatban letartóztatták, majd a „Szebenyi Endre és társai”-per hatodrendű vádlottjaként nyolc évre ítélték demokráciaellenes szervezkedés miatt. 1954-es rehabilitálása után újra a Belügyminisztériumban dolgozott. Az 1956-os forradalom alatt a BM forradalmi bizottságának vezetője. Később ugyanott főosztályvezető, majd 1973-as nyugdíjazásáig gyárigazgató volt.

¹⁶ ÁBTL V-142 753. Oszkó Gyula vallomása a perújítás tárgyalásán.

¹⁷ ÁBTL V-142 753. – Korda György (1908–?) 1946–1948 között a gazdasági rendőrség századosa. A GRÜ megszűnte után három év tíz hónapot ült tiltott határátlépésért, büntetése egy részét Recskben töltötte le. 1954-ben már szabadlábon volt, és mint anyagbeszerző dolgozott. (ÁBTL V-142 720/1.)

¹⁸ Ráth Károly (1903–1985) 1920 és 1927 között újságíró Erdélyben. 1927-ben kommunista tevékenység miatt hat hónap börtönre ítélték, majd Franciaországba emigrált. 1937-től harcolt a spanyol polgárháborúban. A köztársaságiak veresége után internáltak Franciaországban, majd 1940-től az észak-afrikai francia gyarmatokon. 1942-től a brit hadsereg tagja, majd átkerült a Vörös Hadseregbe, ahol kapitányi rangot kapott. 1945–1948 között az *Új Szó* szerkesztője; 1948-ban a BM ÁVO ezredese. 1948–49-ben a Magyar Rádió külföldi adásainak főszerkesztője. 1949-ben letartóztatták és a „Szebenyi Endre és társai”-perben nyolc évre ítélték. 1953-ban kiszabadult, és a rehabilitálása után a Honvédelmi Minisztériumba került alezredesi rangban. 1957 és 1979 között diplomata; athéni, bagdadi, kabuli és kopenhágai nagykövet volt.

inkább az után nyomoztak, milyen hibákat követ el a gazdasági rendőrség az eljárás során.¹⁹

Károlyi Márton²⁰ volt államvédelmi alezredes – Villányi 1949-es kihallgatója – szerint Péter Gábor terhelő adatokat gyűjtetett Villányi Andrásról. Péter 1947/48 fordulóján megbízta Horváth Sándor ÁVH-ezredest, hogy szervezze meg a gazdasági rendőrség vezetőjére való „ráépülést”. Károlyi megemlítette, hogy volt egy Szenes Iván nevű beépített emberük is a GRÜ-n. Décsi Gyula volt ÁVH-tiszt²¹ vallomása szerint pedig a gazdasági rendőrség egyik vezetője, dr. Svéd András²² szolgáltatott éveken keresztül részletes adatokat Villányi ügyeiről az ÁVH-nak.²³

Tőkés Ottó szerint Péter Gábor és Villányi erősen féltékenykedett egymásra. A politikai rendőrség vezetője azon a véleményen volt, hogy a gazdasági rendőrséget meg kell szüntetni, mert már teljesítette a feladatát. 1947-ben pedig felvetette, hogy a GRÜ egy részét olvassák az ÁVH-ba. Rajk nem támogatta a javaslatát, sőt egyre nagyobb hatalmat adott Villányi rendőrségének. Villányi András szorgalmazta, hogy a gazdasági rendőrségnek legyen külön karhatalmi egysége is. A belügyminiszter támogatta ebben a törekvésében. A tervezett fegyveres alakulatnak a neve „ipari rendőrség” lett volna, de soha nem jött létre. Létrehozásának szándékát azonban kitűnően be tudták illeszteni a későbbi demokráciaellenes vádakba. A belügyminiszter hajdani titkára 1954-ben egy olyan tervről is említést tett, hogy a GRÜ-t beolvasszák az ÁVH-ba, és Villányi András lenne Péter Gábor helyettese, illetve a közös szerven belül szervezik meg az ipari rendőrséget.²⁴ Erről több megbeszélés is zajlott

¹⁹ ÁBTL V-142 753. Ráth Károly a perújítás tárgyalásán.

²⁰ Károlyi Márton (1911–1988) eredetileg bőrdíszműves. 1945-től a politikai rendőrség tisztje, legmagasabb rangja alezredes. 1950 elejétől az ÁVH Vizsgálati Főosztályának helyettes vezetője, majd az Igazságügyi Minisztériumban dolgozott mint osztályvezető. 1953 januárjában letartóztatták, s a „Péter Gábor és társai”-perben tizenkét évre ítélték. 1956 novemberében szabadult. 1957-es perújítása során kilenc év börtönre ítélték.

²¹ Décsi Gyula (1919–1980) jogász. 1945–1950 között a politikai rendőrségen dolgozott, 1947 decemberétől alezredes, alosztályvezető volt. 1950–1952 között államtitkár, majd a miniszter első helyettese az Igazságügyi Minisztériumban. 1952 novemberétől igazságügyi miniszter. 1953 januárjában letartóztatták a „Péter Gábor és társai”-ügyben, majd a per folyamán kilenc évre ítélték. 1957-es perújítása során kilenc évre ítélték, de büntetését felevez rögtön szabadlábra helyezték. Ezután az Akadémiai Kiadó szó-társzerkesztőségének volt a vezetője.

²² Svéd András (1912–?) a gazdasági rendőrség ipari ügyekkel foglalkozó II. alosztályának a vezetője rendőr őrnagyi rangban. Ez a részleg a GRÜ megszüntével átkerült az ÁVH-hoz. Svéd András 1958-tól a Kultúra Külforgókereskedelmi Vállalat igazgatója, majd diplomata volt.

²³ ÁBTL V-142 753. Károlyi Márton és Décsi Gyula 1955-ös vallomásai.

²⁴ ÁBTL V-142 720/1. Tőkés Ottó vallomása.

Rajk, Péter Gábor és Villányi között. Tőkés szerint feltehetően személyes okokból nem tudtak megegyezni egymással.

Miután Rajk László külügyminiszter lett, 1948 augusztusa-szeptemberében táján Villányi feldúltan kereste meg Tőkés Ottót, és elmondta neki: Timár István államvédelmi ezredes azt tanácsolta neki, hogy okosabb lenne, ha önként benyújtaná a lemondását és más területre menne dolgozni. Timár nem rejtette véka alá, hogy ezt Péter Gábor üzeni Villányinak.

Rajk László 1948. szeptemberi áthelyezése a jelentéktelen külügyminiszteri posztra – hiszen az egyre erősebb szovjet függés miatt nem lehetett önálló külpolitikáról beszélni – gyakorlatilag Villányi bukásának a kezdetét jelentette. Kádár Jánossal, az új belügyminiszterrel nem sikerült kialakítania az elődjéhez hasonló jó viszonyt. Patrónusát veszítve már nem sikerült kivédenie Péter Gábor ellene irányuló támadásait. Ugyanakkor az ÁVH vezetője ismételtelen követelte, hogy szüntessék meg a gazdasági rendőrséget is. Törekvései sikerrel járhattak, mert az év végére felszámolták a szervezetet. Villányi András leváltását aprólékosan előkészítették. Maga Rákosi Mátyás fogadta és beszélt vele. Később Villányiné elmesélte a főnökének, Cséby Lajosnak, hogy Rákosi azt mondta a férjének: „Sokat segített a pártnak, köszönöm a jó munkát.”²⁵

Villányi nehezen viselte a félreállítását. Herpai Sándor – akkor rendőrtiszt – jelen volt, amikor Villányi felhívta Szilágyi Józsefet, az Adminisztratív Osztály vezetőjét és elpanaszolta neki, hogy minden további nélkül elbocsátották. Szilágyi azt mondta, hogy a párt döntését el kell fogadnia.²⁶ Villányi Andrást ezután csendesebb posztra vezényelte a párt: 1949 februárjától a Pénzügyminisztérium főosztályvezetője lett.

Villányi András letartóztatása

Rajk Lászlót 1949. május 30-án tartóztatta le az ÁVH. A volt belügyminiszter elfogását követően Magyarországon addig nem látott letartóztatási hullám indult meg a kommunisták között. Villányi András tudta, hogy rajta van a bélyeg: „Rajk embere”. Feltehetően nagy tapasztalatait voltak az előző években lezajlott koncepciós perekkel kapcsolatban is,

²⁵ ÁBTL V-142 720/1. Cséby Lajos 1954-es tanúvallomása. – Cséby Lajos (1899–1976) részt vett a spanyol polgárháborúban. 1946-ban tért vissza Magyarországra. 1947-ben rendőr vezérőrnaggyá léptették elő. A Magyar Szabadságharcos Szövetség partizántagozatának volt a titkára. 1949-ben a Rajk-üggyel kapcsolatban letartóztatták, és a „Szebenyi Endre és társai”-perben elítélték. 1954-ben szabadult. 1957–1967 között diplomata, belgrádi, majd szófiai és prágai nagykövet volt.

²⁶ Herpai Sándor-interjú. 1956-os Intézet, OHA 171. sz.

ezért számított arra, hogy őt is lefognak. Timár István a perújítást megelőző 1954-es kihallgatásán elmondta, hogy Villányi Andrással 1949 júliusában találkozott utoljára, amikor is Villányi bevallotta neki: attól tart, hogy őt is letartóztatják a Rajk-ügyben.²⁷

A letartóztatások során 1949. június 7-én, „szervezkedés büntettének gyanúja” miatt sor került Szebenyi Endre volt belügyi államtitkár elhurcolására is.²⁸ Szebenyt szintén Rajk emberének tartották. 1945 márciusától a Belügyminisztériumban dolgozott: először a Törvényelőkészítő, majd a Közrendészeti Osztály vezetője volt. Utóbbi beosztása révén hozzá tartoztak a rendőrség ügyei. 1947. július 4-én kinevezték a BM adminisztratív államtitkárává, s ezzel Rajk László helyettese lett. Rajk leváltása után a Miniszterelnökségre helyezték át államtitkárnak, ahol letartóztatásáig dolgozott.

Károlyi Márton 1955-ben elmondta, hogy Szebenyt egy szabadsághelyi villában tartották fogva. Nagyon félt és rengeteget írt. Vallomásaiban többször előfordult Villányi András neve is, a volt rendőr ezredest mégsem fogták le. Sőt, Szebenyi zárójegyzőkönyvében meg sem említették.²⁹

Décsi Gyula ezt azzal magyarázta, hogy bár a Rajk-ügy folyamán Villányi neve ismételen előkerült, és az ÁVH őrizetbevételi-javaslatot is készített a letartóztatására, de a „felsőbb szerv” akkor nem engedélyezte a dolgot.³⁰

Miért nem tartóztatták le előbb Villányi Andrást, hiszen nyilvánvalóan kötődött Rajkhoz? Befolyásos pártfogója volt? Esetleg Péter Gábor bosszújának volt a része, hogy ellenségét hónapokon keresztül hagyta rettegésben várakozni?

Joggal merülnek fel ezek a kérdések, de források hiányában egyelőre nem lehet felelni rájuk. Villányi András azonban nem menekülhetett. A perújítási dokumentumok szerint meglehetősen furcsa előzmények után fogták le.

A Rajk-ügy szeptemberi főtárgyalásának szünetében Károlyi Márton utasítást kapott Szücs Ernőtől, hogy a tanúként soron következő Szebenyi említse meg vallomásában Villányi Andrást is.³¹ Károlyi úgy emlékezett, hogy Péter Gábor is ott volt a parancs kiadásánál.

²⁷ ÁBTL V-142 720/1.

²⁸ Szebenyi Endre (1912–1950) jogász, a második világháború alatt munkaszolgálatos. 1949. június 7-én letartóztatták, 1950-ben halálra ítélték és kivégezték.

²⁹ ÁBTL V-142 720/1. és V-142 753.

³⁰ ÁBTL V-142 753. Décsi Gyula vallomása a perújítás tárgyalása előtt.

³¹ Szücs (Szüsz) Ernő (1908–1950) kommunista tevékenységéért többször börtönbe került a Horthy-rendszerben. 1941-ben a Szovjetunióba távozott. A szovjet államvédelem munkatársa lett, a háború végén a moszkvai Kossuth Rádióanál is dolgozott. 1945-ben visszatért Magyarországra és a Belügyminisztériumba,

Károlyi méltatlankodott, hogy miért módosítanak a forgatókönyvön az utolsó pillanatban, és miért nem Rajkkal említették meg Villányit, hiszen inkább hozzá köthető. Szücs erre azt válaszolta, hogy most kapott utasítást a pártból.

Szebenyi Endre akadémikuskodás nélkül fogadta a változtatást, és tanúvallomásában megemlítette Villányi nevét is, noha máskor a jegyzőkönyvek készítésénél többnyire vitatkozott és alkudozott.³² Ez a Rajk-perben nyilvánosan elhangzott vallomás pecsételte meg Villányi András sorsát. 1949. szeptember 20-án, Szebenyi szereplése után néhány órával őt is letartóztatta az ÁVH.

A kihallgatások

A perújítási jegyzőkönyvekből kiderül, hogy Villányi Andrásnak letartóztatása után három hétig Vajda Tibor államvédelmi őrnagy volt az „előadója” – vagyis ő vezette a kihallgatásokat.³³ Vajdát utasították, hogy koncentráljon Villányi gazdasági bűncelekményeire, de nem kell megveretni őt. Péter Gábor a kiadott parancs első részéhez magyarázatként hozzáfűzte, hogy Villányi bűnösségét elsősorban gazdasági vonatkozásban lehet bizonyítani. A verés megtiltását pedig azzal indokolta, hogy ő rendkívül rossz viszonyban volt Villányi Andrással, aki majd úgyis azt hiszi, hogy agyon fogják verni.

Vajda Tibor a perújítási eljárás³⁴ során elmondta, hogy Villányi András minden kényszerítés nélkül terhelő vallomást tett magára. Beismerte, hogy kapcsolatán keresztül valutát és értéktárgyakat csempészett ki egy

majd a politikai rendőrséghez került. Legmagasabb rangja államvédelmi ezredes volt. 1950 elején Péter Gábor helyettese, a katonai elhárítás vezetője lett. 1950 szeptemberében letartóztatták, s vallatása közben agyonverték.

³² Szebenyi vallomásának Villányira vonatkozó részlete (Rajk Lászlóról van szó): „...és a Belügyminisztériumban is igyekezett odahatni a tekintetben, hogy lehetőleg a saját embereit hozza be. Így alkalmazta részben ott, részben az államvédelmi osztályon régi barátait, Ráthot, Horváthot, Kálicsot és így igyekezett a rendőrségen azokat az embereket – így Marschall Lászlót, Villányi Andrást, Horváth-Königsberg Ottót és másokat –, akiket saját embereinek tekintett, előrevinni olyan helyekre, ahol lehetőleg minél több anyag és minél nagyobb hatáskör fut össze kezükben.” (*Rajk László a népbíráóság előtt*. Budapest, 1989. 180.)

³³ Vajda Tibor (1924–) eredeti szakmája fogtechnikus. 1946-tól dolgozott a politikai rendőrségen, később az ÁVH vizsgálati osztályának lett a helyettes vezetője. 1952-től a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezetője. 1953 januárjában letartóztatták és hat év börtönre ítélték. Az 1956-os forradalom után disszidált és Ausztráliában telepedett le, ahol visszavonulásáig szájsebészként praktizált.

³⁴ Vajda Tibort mint elítéltet a Villányi-üggyel kapcsolatban 1955. szeptember 29-én hallgatta ki a szegedi börtönben Farkas Szilárd av. főhadnagy „fővizsgáló”. (ÁBTL V-142 753.)

svájci bankárnak, aki ezeket letétbe helyezte számára egy bankban. Villányi elismerte, hogy a pártnak lebonyolított üzletek egyike során csalt és kevesebbet számolt el a valóságosnál, a különbséget pedig egy svájci számlán helyezte el. Vallomásában megadta a bank nevét és a számlaszámot is. A volt őrnagy azt állította, hogy Villányit nem hallgatta ki politikai jellegű bűncselekménnyel kapcsolatban.

Vajda Tibor vallomásában van egy érdekes momentum, amely a továbbiakban már nem került elő a vizsgálat során. A kérdésre, hogy mi támasztotta alá Villányi állításait, elmondta, hogy őrizetbe vették azt a személyt – a nevére nem emlékezett –, aki Villányi részére Svájcba csempészte a valutát. Az illető beismerő vallomást tett, megerősítve Villányi közléseit. Néhány nap múlva azonban ezt a személyt – állítólag a párt utasítására – szabadlábra helyezték.

Vajda Tibor nem értett a gazdasági ügyekhez, ezért a vallomásokat a kommunista párt egyik gazdasági szakértőjével Pozsonyi (Popper) Endrével olvastatta át.³⁵ Pozsonyi véleménye szerint a vallomások reálisak voltak, és tanácsokat adott a továbbiakhoz is.

Vajda Tibor három hétig vezette a kihallgatásokat, majd egyéves külföldi továbbképzésre vezényelték, ezért leadta a Villányi-ügyet.

A jelenleg ismert dokumentumokból nem derül ki a kihallgatásokat tovább folytató tisztak neve. A perújítás idején kifaggatott ávósok egyike sem emlékezett – vagy nem akart emlékezni – arra, hogy ki vitte tovább a nyomozást. Pedig Vajda Tibor távozása után még hetekig vallatták Villányit, amíg el nem készült az összefoglaló jegyzőkönyv.

Ismert azonban két ávós tiszt: Károlyi Márton és Décsi Gyula szerepe az ügyben.

Károlyi Márton alezredes 1949 decemberében kapott utasítást főnöktől, Décsi Gyulától, hogy állítsa össze Villányi András ügyével kapcsolatban az összefoglaló jegyzőkönyvet.³⁶ Károlyi tehát az ügyben keletkezett minden vallomást és dokumentumot átolvasott, és ezek alapján készített egy összefoglalót. Elmondása szerint az iratokban gazdasági bűncselekményekkel kapcsolatos vallomások voltak, amelyekre 1955-ös kihallgatásakor már nem emlékezett pontosan. Mindenesetre a dokumentumok tartalmazták azt, hogy Villányi elhallgatta svájci bankszámláját, és hogy Rajk neve is szerepelt a vallomásokban. Károlyi azt mondta, hogy a kész, összefoglaló jegyzőkönyvet Villányi minden ellenvetés nél-

kül aláírta, csak annyit kérdezett, hogy szerepel-e benne kémkedés. Amiből utólag persze az is kiderül, hogy nem olvasta el, mielőtt aláírta. Károlyi azt is hozzáfűzte, hogy a többi őrizetessel ellentétben Villányinál nem tapasztalt semmilyen tiltakozást az ellene emelt vádakkal szemben.

Károlyi vallomása és a később történtek között azonban nagyfokú ellentmondás áll fent, amelyet források híján egyelőre nem lehet feloldani. Feltételezhető azonban, hogy Károlyi nem mond igazat, hiszen Villányi Andrást elsősorban demokráciellenes szervezkedés miatt ítélték el. Ennek az amúgy teljesen légből kapott vádnak köszönhetette, hogy bitón végezte. Károlyi Márton memóriája elég szelektív lehetett, ha a vádiratból éppen erre a részre nem emlékezett. Az még hihetőnek tűnik, hogy az első héten Vajda Tibor csak gazdasági vádakról faggatta a foglyot. Mint a koncepciók perék jó részénél, talán itt sem tudták egy ideig, milyen irányba vigyék tovább az ügyet. Talán időbe telt, míg eldöntötték Villányi András sorsát. Az összefoglaló jegyzőkönyvben azonban szerepelnie kellett a politikai vádakkal is, méghozzá kiemelt helyen. Mivel a dokumentumok hiányoznak, homályban marad, mikor változott meg a kihallgatás vonala, mikor helyezték előtérbe a politikai bűncselekményt.

A koncepciók perék előre megfabrikált forgatókönyvek szerint folytak le. Az ügyek legnehezebb része a tanúk és a vádlottak együttműködésének elérése volt. A résztvevőket meg kellett törni, hogy ezekben a tragikus színjátékokban eljátsszák a kiosztott szerepeket. Esetünkben is felmerül a kérdés, vajon bántalmazták-e a letartóztatottat. Hogy vették rá Villányi Andrást arra, hogy vállalja a szerepét a színjátékban?

Vajda Tibor vallomása alapján tehát Péter Gábor utasította, hogy ne verjék a gazdasági rendőrség volt vezetőjét. A perújítás során Décsi Gyula is azt vallotta kihallgatója kérdésére, hogy nem bántalmazták Villányi Andrást: „Vele szemben kényszerrel nem kellett alkalmazni, mert Villányi éveken keresztül az ÁVH-nál és a gazdasági rendőrségnél vezető állásban volt. Őrizetbe vétele után a Rajk-ügy ismeretében tudta azt, hogy a vizsgálat által feltett kérdésekre milyen válaszokat kell tennie.”³⁷

Természetesen a börtönbe vetett ávósoknak elemi érdeke volt, hogy a kínzásokat letagadják, de az is hihető, hogy fizikailag nem kellett kényszeríteni Villányit. Éveken át jómaga is számtalan kihallgatást vezetett, köztük többet koncepciók ügyben. Tisztában lehetett a perék folyamatával és azzal, hogy letartóztatásával már automatikusan bűnösnek számít. Ezzel magyarázható, hogy azokat a bűnöket ellenkezés nélkül elis-

³⁵ Pozsonyi (Popper) Endre Villányi régi ismerőse volt, és Csont Ferencsel, az MKP másik gazdasági szakértőjével együtt gyakori vendég a gazdasági rendőrség vezetőjének irodájában.

³⁶ ÁBTL V-142 753. Károlyi Márton perújítás előtt tett vallomása.

³⁷ Uo.

merete, amelyeknél nem fenyegette halálos ítélet. A beismerés kikényszerítésére voltak egyéb módszerek is, mint az áldozat pszichikai megtörése, alku ajánlása, vagy fanatikusabb kommunistáknál a pártterdekre, a pártvezetők utasítására való hivatkozás. A Szébenyi-perben szereplő Rajk Lászlónét – miután lelkileg kellően megtörték – Péter Gábor a pártfegyelemre való hivatkozással vette rá az együttműködésre.³⁸ Talán Villányi András is – a szokásos pszichikai előkészítés után – egy alku felajánlásával vették rá a beismerő vallomásra.

A Villányi ellen gyűjtött bizonyítékok

Bizonyítékokra formális per lefolytatásához is szükség van. A koncepció pereknél azonban elegendő volt, ha a légből kapott vádak a vádlott saját magára tett terhelő vallomása támasztotta alá. A korszak pereire jellemző, hogy a bírák gyakran megelégedtek ezzel, anélkül hogy a vallomástétel körülményeit, illetve annak igazságtartalmát megvizsgálták volna. A további bizonyítékokat pedig a vádlottak és a tanúk egymásra tett terhelő vallomásai adták, melyeket szintén fizikai és lelki kényszer révén értek el a nyomozás során.

Villányi András esetében – noha a fenti módon több bizonyítékot is összeszedtek gazdasági büntetteire – az ítélethozatalhoz mégis csak saját beismerő vallomását használták fel. Talán ezzel magyarázhatók a bizonyítékok létevel kapcsolatos ellentmondások is. Farkas Szilárd főhadnagy – az 1955-ös nyomozás vizsgálótisztje – három nappal a perújítás tárgyalása előtt kihallgatta Károlyi Márton. Kérdezte őt a bizonyítékokról is, de Károlyi nem emlékezett rá, hogy a vizsgálati anyagokban ilyenek lettek volna. Később, a perújítási tárgyaláson is azt mondta, hogy az anyagokban nem látott semmilyen bizonyítékot. Szerinte ez nem volt meglepő, hiszen a Rajk-ügyben is csak a terheltek egymásra tett vallomásai jelentették az egyedüli bizonyítékokat.

A felülvizsgálat során keletkezett iratok alapján össze lehet állítani, hogy a koncepció eljárás során milyen bizonyítékokat gyűjtöttek össze Villányi András ellen. Ezek három csoportba sorolhatók:

Az első csoportba Villányi saját beismerő vallomása tartozik. A perújítási tárgyalás jegyzőkönyve szerint a rendőr ezredes három ilyen vallomást tett: az elsőt a nyomozás során, 1949. november 7-én; a máso-

dikat a budapesti államügyészségen jegyzőkönyvezték (ezekből az egyiket a bíró fel is olvasta az 1950-es eljárás során); a harmadik beismerő vallomását Villányi a tárgyaláson mondta el. Feltételezhető, hogy a három vallomás tartalma azonos volt.

A bizonyítékok második csoportjába tartoztak a terhelő tanúk – Villányi Ernő, dr. Sándor László, Aradi-Alter Sándor,³⁹ Kondor József, Korda György és Gárdonyi Pál – vallomásai. A különböző szövegrészekből a következők derülnek ki: Villányi Ernő és Aradi-Alter Sándor vallomásaikkal alátámasztották a Villányi András ellen szóló gazdasági vádakot. A perújítás során azonban mindketten határozottan állították, hogy kihallgatóik kényszerítették őket a hamis vallomások megtételére. A Kondor-féle vallomás szövege nem ismert, de tartalma feltehetően az előző kettőhöz hasonló volt. Korda György – a gazdasági rendőrség volt tisztje – Villányi magánéletéről és hivatali hatáskörének túllépéséről vallott, s ezt a perújítás során is megismételte. Dr. Sándor László vallomásában hivatali titkok kifecsegése szerepelt. Gárdonyi Pál vallomása nem ismert.

A bizonyítékok harmadik csoportját a Villányi-ügy nyomozati része alatt gyűjtött írásbeli bizonyítékok alkották. A peranyag tartalomjegyzéke és jegyzőkönyve alapján a következő tételek tartoztak ebbe a kategóriába:

1. Radványi Dezső⁴⁰ államvédelmi főhadnagy jelentése, amelyben bírálja a GRÜ vezetését.⁴¹
2. A GRÜ négy kommunista beosztottjának (Szikszai Andrásné és társai) jelentése, amelyben bírálják a gazdasági rendőrség munkájának irányát.
3. Szívós András levele Farkas Mihálynak, amelyben Villányit trockistának bélyegzi.

³⁹ Aradi-Alter Sándor (1898–?) elkerülte a börtönbüntetést. 1954-ben az ÁRTEX Külforgalmi Vállalat főosztályvezető-helyettese volt.

⁴⁰ Radványi Dezső (1922–?) 1945-től volt a politikai rendőrség tisztje, 1950-ben letartóztatták. 1954-ben rehabilitálták, és visszatért az ÁVH kötelékébe. 1956–1959 között a BM osztályvezetője. 1959-től a Magyar Televízióban dolgozott, a dokumentumfilm osztályt vezette. Több bűnügyi könyv, rádiójáték és filmforgatókönyv szerzője.

⁴¹ A felsoroltakból ez az egyetlen dokumentum, amely egy másodpéldány révén ismert. (Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltár (a továbbiakban: PIL/274. f. 11/10. ó. e.) Radványi Dezső, a BM ÁVO VII. osztályának vezetője 1948. február 28-án írt egy kilencoldalas jelentést a GRÜ-vel és Villányival való féléves együttműködésről. Ebben Radványi gyakorlatilag feljelentette a gazdasági rendőrség vezetőjét. Az ügy háttérben az állt, hogy Villányi 1947 augusztusától felügyeleti jogot szerzett az ÁVH üzemi elhárítással foglalkozó részlege felett (VII. osztály), ezzel Radványi felettsége lett, és aktívan bele is szólhatott az ügyekbe. Az együttműködés során a GRÜ II. osztálya egy időre be is költözött az Andrásy út 62.-be.

³⁸ PETŐ Andrea: *Rajk Júlia*. I. m. 86.

4. Gerő Ernő 1948. szeptember 22-i levele Farkas Mihálynak, amelyben közli, hogy Villányi személye körül korrupcióra gyanakszik.
5. Nyomozati leírás dr. Cseh Gábor ügyében, amelyben Villányi András azzal vádolják, hogy jogtalanul szerzett lakást egyik barátjának.
6. Nyilatkozat, amelyben Stempel Henrik csehszlovák állampolgár lemond a lakásáról Villányi egy rokona javára.⁴²

Ezt a harmadik bizonyítékcsoportot tehát az ÁVH által Villányi András ellen gyűjtött kompromittáló anyagokból, illetve a beérkezett feljelentésekből állították össze. Egyébként a terhelő anyagokat a per során nem használták fel, és 1965-ben mint koncepció anyagokat bezúzták.⁴³

A per tárgyalása

A „Szebenyi Endre és társai”-per a Rajk-ügy konstruálása során elfogott és a fő perekben csak tanúként felhasznált személyek gyűjtőpere volt. A vádlottak legtöbbször előzőleg a BM alkalmazásában állt, kivéve néhány személyt, akiknek ügyét csak az utolsó pillanatban illesztették be a perbe. Ilyen volt Rajk Lászlóné, aki Décsi Gyulától úgy tudta, hogy először egy önálló perben akarták elítélni, de akkor 15 évet kellett volna kapnia; így azonban, a Szebenyi-féle perbe beillesztve, „csak” öt évet kapott.⁴⁴ Villányi Ernőt szintén utólag vonták be. A tárgyaláson készült jegyzőkönyv és az ítélet szerint ő volt a tizenkettedrendű vádlott. Az 1955-ös perújításakor viszont nem találták meg a vádiratát, sőt a „Szebenyi és társai”-per aktái között nem is szerepelt a neve.⁴⁵

⁴² Korda György, Villányi segéd tisztje említi 1954-es vallomásában a csehszlovák állampolgárságú Stempel Henriket mint főnöke ismerősét, aki gyakran látogatta meg hivatalában. Stempel, mielőtt elhagyta volna Magyarországot, újlipótvárosi, Gergely Győző u. 17. szám alatti lakását Villányi András sógorára (felesége testvérére) íratta át. Kordának azért pontosak az értesülései, mert Villányi vele intéztette el a lakás átíratását. A lemondónyilatkozatot, mint Villányi András korrupcióját tanúsító bizonyítékot, az 1949-es eljárás nyomozati anyagai közé csatolták. (ÁBTL V-142 720/1.)

⁴³ Az iratmegsemmisítésről készült 1965. október 5-i jegyzőkönyv szerint az anyag 11 oldal terjedelmű volt. (ÁBTL V-142 720/1.)

⁴⁴ PETŐ Andrea: *Rajk Júlia*. I. m. 96.

⁴⁵ Villányi Ernőt (1917–?), az 1950-es perben első fokon öt, másodfokon három évre ítélték a Szebenyi-féle per tizenkettedrendű vádlottjaként. Büntetése letelte után fél évre internálták, majd 1953 szeptemberében szabadult. A vallomások felvételekor gépkocsivezető volt. Az 1956-os forradalom napjaiban disszidált. (ÁBTL V-142 753/1. Villányi Ernő és Sally Judit perújítási anyagai.)

A per elsőfokú tárgyalását 1950. március 16–17-én folytatták le a Fővárosi Bíróságon, zárt ajtók mögött.⁴⁶ A sajtóban nem jelent meg róla semmilyen közlemény.

A bíróság tanácselnöke Jónás Béla volt; Rajk László és társai nyilvános perét kivéve ő vezette a korszak összes fontosabb politikai ügyének elsőfokú tárgyalását. A vádat Alapi Gyula fővárosi ügyész képviselte. Az ügyvédek neve nem szerepel a rendelkezésre álló forrásokban.

Mivel semmilyen irat nem maradt fenn közvetlenül a perről, meglehetősen sok fehér folt található az ügyben. A perújítás nyomozati részé alatt és a bíróság előtt tett vallomások alapján az eredeti tárgyalásból az alábbi részletek rekonstruálhatók:

A koncepciót összeállító államvédelmi tisztek közül Décsi Gyula és Károlyi Márton volt jelen a tárgyaláson. Ráth Károly szerint jelen volt a később börtönparancsnokként elhíresült Bánkúti Antal is. Károlyi Márton megemlítette, hogy ott volt még Villányi másik kihallgatója is, de a nevére továbbra sem emlékezett. Péter Gábor a tárgyalás előtt négy-szemközt beszélt minden letartóztatottal.⁴⁷ Valószínűleg folytatta a már említett ígéretést és hitegetést, hogy a vádlottak a tárgyalás folyamán fenntartsák vallomásaikat.

Tőkés Ottó szerint az ígéretés és az alku részeként többnyire előre megmondták mindenkinek, hogy mi lesz az ítélete.⁴⁸ A rendezők csak színjátéknak mondták a pert és az ítéletet, amelyből az elítélteknek csak keveset kell leülniük, azt is jó helyen, ahol olvashatnak és tanulhatnak. Szebenyinek és Villányinak feltehetően nem mondták meg a tényleges ítéletet, különben nem működtek volna együtt elveszejtőikkel. Tőkés Ottó a perújítás tárgyalásán megemlítette, hogy az ígéretek ellenére, amint Vácra kerültek, rögtön lefasisztázták őket, és mindenüket elszedték.

Ráth Károly is előre tudta az ítéletét. Décsi Gyula azzal biztatta, hogy ebből legfeljebb fél évet fog letölteni, és egy év múlva a párttagságát is visszakapja. Ráth 1955-ben az alábbiakat mesélte a koncepció perükről: „Amikor a tárgyalásunk volt, úgy nézett ki az egész, mintha egy fogadás lenne. A vározsobában rengeteg szendvics, sütemény, fekete volt. Az ÁVH-sok azt mondták: Elég fáradtságos munkát végeztek – egyenek.”⁴⁹

⁴⁶ Az 1950. március 16–17-i tárgyalás elveszett jegyzőkönyve a következő számat viselte: B. XLI. 2511/1950/3. ÁBTL V-142 720.

⁴⁷ ÁBTL V-142 753. Károlyi Márton vallomása a perújítás tárgyalásán.

⁴⁸ Uo. Tőkés Ottó vallomása a perújítás tárgyalásán.

⁴⁹ Uo. Ráth Károly vallomása a perújítás tárgyalásán.

A másodrendű vádlott, Villányi András vádirata, akárcsak az ügy többi vádlottjának 1949/50-es anyaga, nem maradt fenn. A perújítást vezető Kiss Toldi Ferenc azonban még olvasta ezeket az iratokat. Villányi ügyét összefoglaló 1954. július 16-i jelentése ebből az eredeti vádiratból állt össze.⁵⁰ Mivel kivonatossan átmásolta az eredeti dokumentumot, az ügyész által ismertett vádirat tartalma az alábbi lehetett:

„[Villányi András] 1945-ben belépett az MKP-ba karrierje érdekében, bár a demokratikus rendszerrel nem szimpatizált. A GRÜ vezetőjeként beosztottait polgári elemekből választotta ki, de felvett fasisztákat is (Dombi Antal,⁵¹ Bakócz Iván,⁵² Szirmai Ferenc stb.). A hivatali hatalommal visszaélve ismerőseit jövedelmező állásokba juttatta (például öccsét, Villányi Ernőt, Molnár Zsuzsannát, Antal Tibort stb.). Ismerősei közül személyes közbenjárására (!) útlevelet szerzett több személynek, akik külföldről nem tértek haza (Molnár Zsuzsanna, Tsuk Rudolfné, Szombati Gizella stb.). A hivatali titok megsértését is elkövette azzal, hogy dr. Sándor László ügyvédnek, akiről tudta, hogy külföldi kapcsolatokkal rendelkezik, a GRÜ munkájával, Rajk és az ÁVH viszonyával kapcsolatos adatokat fecsegett ki [...]

[...] 1946-ban, amikor Rajk László lett a belügyminiszter, baráti kapcsolatba került vele [...]

[...] Az ÁVH három ügyosztályát Villányi alá akarták rendelni. A tervek meghiúsult. Akartak egy ügynevezett ipari rendőrséget is felállítani, hogy ezzel karhatalmi egységeket biztosítsanak egy általuk várt alkalomra [...]

[...] Bűncselekményt követett el Villányi úgy is, hogy 1948 tavaszán a Svájcba szökött Braunstein Jenőtől 15 000 dollárt [Az összeg máshol 12 000. – M. J.] és egy 30 000 dollár értékű Van Gogh-festményt szerzett meg, amelyet Svájcban a Studer nevű bankban helyezett letétbe. Ezt a követelést a Magyar Nemzeti Banknak nem jelentette be. A bűncselekményben segítőtársa volt öccse, Villányi Ernő is.”⁵³

Mivel elvesztek a jegyzőkönyvek, azt sem tudni pontosan, hogyan zajlott le a tárgyalás. Mint másodrendű vádlott, feltehetően a vádirat ismer-

tetése és Szebenyi Endre vallomása után aznap – március 16-án – mondta el előre betanult szövegét Villányi András is.

A volt rendőr ezredes vallomásában beismerte, hogy Rajk Lászlóval együtt vezető szerepet vitt egy demokráciellenes szervezkedésben. Beismerete továbbá, hogy disszidálni akart, ezért bankszámlája és egy értékes festménye is volt Svájcban. Ezeket az értékeket szándékosan elmulasztotta bejelenteni a Magyar Nemzeti Banknál. Ez a beismerő vallomás volt az egyedüli bizonyíték, amit a tárgyaláson felhasználtak a gazdasági rendőrség volt vezetője ellen. A Villányi ellen szóló terhelő vallomásokat – Villányi Ernő, dr. Sándor László, Aradi-Alter Sándor, Kondor József, Korda György és Gárdonyi Pál vallomásait – a bíróság nem használta fel. Ezt a Kiss Toldi Ferenc-féle 1954-es első jelentés így magyarázza: „A fenti tanúk Villányi bűncselekményei közül az erkölcstelen magánéletét, az útlevelek szerzését, a Svájcba való pénzjuttatását és a hivatali titok megsértését támasztották alá. A szervezkedésre vonatkozóan vele kapcsolatban nem fekszik el semmilyen anyag.”⁵⁴

Tehát a terhelő tanúvallomások nem támasztották alá a fő vádat, ezért a bíróság eltekintett tőlük. A forrásokban arról sincs szó, hogy Villányi Andrással kapcsolatban tanúkat hallgattak volna meg.

Tőkés Ottó emlékezett egy Villányi Andrásra vonatkozó részre az Alapi Gyula ügyész által tartott vádbeszédből: mint mondta, meglepődve hallotta, hogy Villányi Andrásnak rengeteg korrupciós ügye volt, erkölcstelen életet élt és nőket tartott ki.⁵⁵

A „Szebenyi Endre és társai”-perben első fokon 1950. március 20-án hirdettek ítéletet.

Szebenyi Endrét és Villányi Andrászt halálra ítélték, a többi tíz vádlott letöltendő börtönbüntetést kapott.⁵⁶ Az ítélet nem volt jogerős.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ ÁBTL V-142 720/1. Tőkés Ottó 1954-es tanúvallomása.

⁵⁶ Az ítélet száma: B. XLI. 2511/1950. Villányi András az 1946. évi VII. tc. 1. §. első bekezdésében meghatározott, demokratikus államrend és a köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése, továbbá a 8400/1946. ME sz. rendelet 1. §. második b.) pontjába foglalt kötelezettség megszegése folytán, és a 17. §. első bekezdés elmulasztása által elkövetett bűncselekmény miatt ítélték el. Az említett 8400/1946. ME sz. rendelet 1. §. második b.) pontja kimondja, hogy „A Magyarországon lakó természetes személyek [...] legkésőbb 1946. évi augusztus 15. napjáig kötelesek bejelenteni a jelen rendelet hatálya lépésekor tulajdonukban vagy birtokukban lévő, illetőleg bármilyen címen rendelkezésük (kezelésük) alatt álló külföldi pénzürtékre szóló, külföldi adóssal szemben fennálló követeléseket, ideértve a csekken, váltón, utalványon, takarékbetétkönyvön stb. alapuló követeléseket is.” A 17. §. első bekezdése a rendelet megszegőt, amennyiben a cselekmény súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik, 10 évig terjedhető fegyházzal bünteti. (*Magyar Közlöny*, 1946. július 28. 169. sz.)

⁵⁰ Az elveszett vádirat száma: 1949 aü. 88811/ 2. volt. ÁBTL V-142 720.

⁵¹ Dombi Antal rendőr főhadnagy rövid ideig a GRO csoportvezető-helyettese volt. (Már a Horthy-rendszerben is csoportvezető volt a politikai rendőrségen.)

⁵² Bakócz (Bingert) Iván (1925–), Bingert Jánosnak, a Hunnia Filmgyár Rt. vezérigazgatójának a fia, 1945–1948 között a gazdasági rendőrség tisztje volt. 1945 őszén néhány hónapig Villányi András szárnysegéde. 1948 körül elhagyta Magyarországot és Argentínában telepedett le, ahol elvégezte az orvosi egyetemet, és Bingert Iván néven belgyógyászként, ideggyógyászként praktizált.

⁵³ ÁBTL V-142 720.

Ítélet után

Ráth Károly emlékei szerint az elítélteket Vácra szállították. A börtönben Ráth és a többiek egy folyosóra kerültek a halálra ítélt Szebenyivel és Villányival, és amikor először vitték fürdeni őket, az őrszemélyzet tapasztalatlansága miatt ismét összekerültek a halálraítéltekkel.⁵⁷ Villányi Ernő megkérte Ráthot, hogy nyugtassa meg a bátyját, Andrást. Ráth Károlynak visszamenet, a börtönudvaron, alkalma is adódott szót váltani a gazdasági rendőrség volt vezetőjével. Próbálta győzködni, hogy úgysem fogják kivégezni őket, hiszen Vácra hozták őket is, és a többi rab előtt nem titkolják ittlétüket. Villányi azonban igen borúlátó volt, és csak annyit mondott, hogy azok után, amit vele tettek, bármi megtörténhet, és bárkit bármikor felakaszthatnak.

Ráth Károly – saját bevallása szerint – akkor még hitt benne, hogy az ítéletek formálisak és nem kell letölteniük a kiszabott büntetéseket. „Csak Villányi András vette komolyan. Őszintén megmondva, mi egy kicsit le is néztük Villányi Andrást, hogy úgy begyulladt a halálos ítélettől, amikor megígérték, hogy úgysem fogják végrehajtani. Akkor még nem tudtuk, hogy neki lesz igaza.”⁵⁸

Tőkés Ottó is találkozott Villányi Andrással a váci börtönben. „Villányi Andrásnak rossz előérzete volt – emlékezett. – Azt mondotta, hogy nagyon csúnyán becsaptak bennünket, vagyis a tárgyalás és az ítélet nem komédia és nem formalitás volt. Úgy vettem ki a szavaiból, hogy a tárgyalás előtt nem közölték velem, hogy halálos ítéletet kap, hanem 10–12 évet mondtak neki. Én teljesen lehetetlen dolognak tartottam, hogy a halálos ítéletet végrehajtsák, akár Szebenyin, akár Villányin. Villányi azt mondotta, hogy ha mégis kivégeznék őt, és nekem módom lesz egyszer a feleségével beszélni, mondjam meg, hogy ő teljesen ártatlan volt, és nyugodt lelkiismerettel éljen.”⁵⁹

Villányi Ernő saját perújítási tárgyalásán két fűrdőbeli találkozást említett meg.⁶⁰ A márciusi ítélet után Vácott látta viszont a bátyját. Ernő szerint András elmondta neki, hogy az ávósok rábízta a döntést, ki legyen az, akit rövid időre behoznak az ügyben: Ernő, Villányi Andrásné vagy Aradi-Alter Sándor. Villányi András végül az öccsét választotta, mert fiatal és nőtlen volt, míg Aradi-Alter Sándor öregebb volt, gyere-

kekkel és egy külföldi feleséggel. András az első találkozáskor még bizakodó volt, és úgy hitte, hogy nem hajtják végre a halálos ítéletet. Még öccsét is vigasztalta, hogy egy év múlva biztosan kikerül, addig is használja ki az idejét, és tanuljon. Pár nap múlva – március 25-e körül – újra összekerültek a fűrdőben, de akkor Villányi András már olyan ideges volt, hogy beszélni is alig tudott. Csak annyit mondott öccsének: lehet, hogy nem tartják be az ígéretüket, mert Rajkot is kivégezték. Feltehetően ekkorra jutott el hozzá Rajk László októberi kivégzésének híre.

Villányi András még két hónapig volt Vácott. Ernő a séták alatt gyakran hallotta, hogy a bátyja szünet nélkül fel-le járkál a cellájában.

Villányi borúlátása beigazolódott, kegyelmi kérvényét elutasították. A „Szebenyi Endre és társai”-ügyet másodfokon 1950. május 20-án tárgyalták, és az elsőfokon hozott halálos ítéletet helyben hagyták.⁶¹ A vádlottak feltehetően nem voltak jelen a döntésnél – mindenesetre a túlélők egyike sem volt jelen. Az ítéletek annyira nem voltak ismertek, hogy Villányi Ernő csak büntetése leteltekor értesült arról, hogy az első fokon kapott öt évét lecsökkentették három évre. A rendelkezésekre álló forrásokban nincs adat arról, hogy az eljárás során ki volt a bíró.

Villányi Andrást és Szebenyi Endrét 1950. május 26-án végezték ki. Holttestüket a rákoskeresztúri temető 298-as parcellájában földelték el.

A rehabilitáció folyamata és a „Szebenyi Endre és társai-per”

Mielőtt Villányi András perújításáról írnék, röviden összefoglalom a rehabilitálás hazai történetét.⁶²

1953. március 5-én meghalt Sztálin, és ezzel új korszak kezdődött a szovjet befolyási övezetben. A moszkvai vezetők változásokat akartak, és Magyarországon Nagy Imrét szemelték ki az új politika végrehajtójának. A sztálinizmust átélő országok közül először hazánkban láttak hozzá, hogy rehabilitálják a koncepciós perekben elítélteket. Az ügyek igazságos kivizsgálását leginkább maga a miniszterelnök követelte.

A felülvizsgálatokra jellemző volt, hogy a legfőbb felelősöket, elsősorban Rákosi Mátyást, politikai védettséjük miatt nem lehetett megnevezni. A rehabilitációt követelő Nagy Imrének azonban ideiglenes szö-

⁵⁷ ÁBTL V-142 720/1.

⁵⁸ ÁBTL V-142 753. Ráth Károly 1954-es vallomása.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ ÁBTL V-142 753/1.

⁶¹ Az ítélet száma: B. IV. 662/ 1950/ 21. ÁBTL V-142 720.

⁶² A politikai perek felülvizsgálatáról lásd RAINER M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz. II. 1953–1958.* 1956-os Intézet, Budapest, 1999. 70–73., 88–90.; BARÁTH Magdolna: *Az MDP vezetése és a rehabilitáció (1953–1956).* *Múltunk*, 1999/4. 40–97.

vétségei is akadtak a vezetésben. Sztálin halála után a Magyarországon „második embernek” számító Gerő Ernő – gyorsan érzékelve a Moszkva irányából fújó új szeleket – nem zárkózott el a törvénysértések felülvizsgálatától. A baj csak az volt, hogy jómaga is részt vett – bár Rákosinál és Farkas Mihálynál kisebb felelősséggel – a törvénysértések elkövetésében.

A Politikai Bizottság 1954. március 24-én Gerő kezdeményezésére hozzájárult ahhoz, hogy elvégezzék a Kádár János és társai, a Márciusi Front és a tábornokok perében (Pálffy György, Sólyom László és társaik) lefolytatandó vizsgálatokat. Ugyanakkor felhatalmazták Gerő Ernőt, hogy belügyminiszterként saját hatáskörben felülvizsgálta további olyan ügyeket, melyekben feltételezhető az ítéletek megalapozatlansága.⁶³ Ezzel ténylegesen elindult a rehabilitáció folyamata, amelyben a legfontosabb szerepet a BM Vizsgálati Főosztálya kapta.

A rehabilitációs eljárások döcögve haladtak, ami nem csoda, hiszen a „szocialista törvényességet” megszegő és az ország lakosságát rettegésben tartó ÁVH emberei gyakran azonosak voltak a felülvizsgálatot végző tisztekkel.

1953. szeptember 21-én megalakult a Legfőbb Ügyészségen a Különleges Ügyek Osztálya, amely a BM Vizsgálati Főosztályával együttesen dolgozta ki a legjelentősebb koncepciók peres újratárgyalásának menetét. Itt az volt a lényeg, hogy a felülvizsgálatokat gyorsan, záros határidővel és teljes konspiráció mellett hajtsák végre. A BM Vizsgálati Főosztálya, tekintettel a politikai ügyek jelentőségére és a megkövetelt konspirációra, indítványozta, hogy a Legfelsőbb Bíróság elsőfokon ítélezzék az érintett ügyekben.

Gerő Ernő 1954. május 19-én ennek kapcsán a PB testületének kiegészítő javaslatot terjesztett be: a felülvizsgálandó pereket osszák be három kategóriába. Az első csoportba kerültek a legfontosabb politikai ügyek (Rajk és társai, Kádár és társai, Szücs Ernő és társai, az egyéni ügyekben elítélt hat államvédelmi tiszt és hat jugoszláv emigráns ügye, amelyek összesen 168 személyt érintenek).⁶⁴ Ebbe a csoportba lehet sorolni a Szebenyi Endre és társai-ügyet is.

A PB elfogadta a javaslatot, és ez alapján az első csoport ügyeiben az eljárást Molnár Erik elnökletével a Legfelsőbb Bíróság különleges tanácsához utalták át. Így mellőzték a kétlépcsős eljárással (ítélet és fellebbevitel) járó „bonyodalmakat”.

A Rajk-per felülvizsgálatát hivatalosan Piros László, az új belügyminiszter rendelte el 1954. július 9-én. A BM Vizsgálati Főosztálya ennél jóval előbb, már június 1-jén elkészítette az első összefoglaló jelentését a Rajk-ügy „svájci csoportjáról”. A dokumentum szövegéből kitűnik, hogy már május elején elkezdtek a vizsgálatot.⁶⁵ Az ügy nyomozati szakasza 1954 szeptemberére befejeződött. Ekkor azonban a pártvezetők egy részének dilemmái megakasztották a felülvizsgálatok folyamatát. A Rajk-per túl nagy jelentőségű volt ahhoz, hogy a nyilvánosság kizárásával lehessen lezárni az ügyet; csakhogy komoly problémát okozott, miként őrizték meg a párt tévedhetetlenségének mítoszát a lakosság és főleg a párttagság szemében, ha napfényre kerül az igazság. A nyilvános rehabilitációt nem lehetett úgy végrehajtani, hogy ne kerüljön ki a széles nyilvánosság elé a pártvezetés, elsősorban Rákosi Mátyás felelőssége. Rákosi pedig minden politikai fortélyát bevetette, hogy ezt eltusolja.

Dékán István, az államvédelmi miniszter helyettese 1954. november 12-én feljegyzést küldött Piros László belügyminiszternek. Eszerint a fő és mellékperekben érintett 89 személy ügyében a felülvizsgálatot már szeptember 16-án befejezték: 26 ember ügyében lezajlott a perújítási tárgyalás, s az illetők szabadlábra kerültek. További 25 fő szabadult tárgyalás nélkül (17 bűncselekmény hiánya miatt, nyolcan pedig kitöltötték a büntetésüket). A Rajk-üggyel kapcsolatban továbbra is börtönben volt 21 személy. Sem velük kapcsolatban, sem a kivégzett, illetve a börtönben meghaltak ügyében (38 fő) nem volt még perújítási tárgyalás.⁶⁶ Ez utóbbiak közé tartozott Villányi András és Szebenyi Endre is.

1954 szeptemberétől 1955 júliusáig mind a perújítási tárgyalások, mind az előkészítő eljárások gyakorlatilag szüneteltek. A holtpontról az ügyet egy nemzetközi esemény mozdította ki. Nyikita Hruscsov 1955. május 26-án ellátogatott Belgrádba, és kibékült a jugoszláv vezetőkkel. Ezek után szovjet körökben elvárták, hogy a magyarok is rendezzék viszonyukat Jugoszláviával.

A Rajk-ügy ugyanis a magyar–jugoszláv viszony neuralgikus pontja volt, és most megkerülhetetlenné vált a tisztázása. Csikorogva ugyan, de újra megindult az igazságszolgáltatás gépezete a politikai perek felül-

⁶³ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) M-KS 276. f. 53/167. ó. e.

⁶⁴ A második csoportba sorolták a főleg katonai jellegű egyéni ügyeket. A harmadik csoportba a szociáldemokrata ügyeket, két csoportra bontva – Szakasits Árpád és társai, illetve az úgynevezett „jobboldali szociáldemokraták” (140 fő). MOL M-KS 276. f. 53/180. ó. e.; BARÁTH Magdolna: i. m. 54. Az ülés határozata megtalálható még HORVÁTH Ibolya és társai (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1992–1996. 1. k. 447–452.

⁶⁵ BARÁTH Magdolna: i. m. 58.

⁶⁶ Uo. 63.

vizsgálatában. A PB megbízásából Ács Lajos és Apró Antal megbeszéléseket folytatott Domokos Józseffel, a Legfelsőbb Bíróság elnökével és Molnár Erik igazságügy-miniszterrel a rehabilitáció meggyorsításáról. Apró Antal ennek alapján október 6-án úgy tájékoztatta a Politikai Bizottságot, hogy a Rajk-ügy kivételével az összes többi ügyet megtárgyalják október közepéig. Ebbe az „összes többi” kategóriába került a „Szebenyi Endre és társai”-per is.

A perújítást megelőző nyomozati szakasz 1954-ben

Szebenyi Endre és Villányi András ügyében a perújrafelvételt megelőző nyomozati eljárást 1954. július–augusztusban folytatták le.

Villányi András ügyének felülvizsgálatát a BM Vizsgálati Főosztálynak I. csoportjához tartozó Kiss Toldi Ferenc államvédelmi hadnagy, fővizsgáló kapta meg 1954. július közepén. Az 1950-es per tárgyalását taglaló részről már szó volt róla, hogy a nyomozó átolvasta az akkor még meglévő anyagokat, és július 16-án összefoglaló jelentést írt róluk.

Az iratokat néhány napig tanulmányozták, majd július 20-án vizsgálati tervet készítettek a rehabilitációhoz szükséges nyomozás menetéről.⁶⁷ Ez a terv is tartalmaz egy összefoglalót, amely segít rekonstruálni az eredeti vádirat tartalmát. A vizsgálati tervben szerepel egy felsorolás a Villányi András ellen szóló bizonyítékokról, majd összegzésül megállapították, hogy az 1949/50-es bizonyítás nem volt megnyugtató. Egyúttal szükségesnek tartották felújítani a nyomozást, egyrészt hogy tisztázzák Villányinak a Rajk-ügyben betöltött szerepét, másrészt a gazdasági bűncselekményeinek feltárása végett.

A vizsgálatot vezető Kiss Toldi Ferenc már az első jelentés elkészültekor kerestetni kezdte a Villányi ügyéhez kapcsolódó tanúkat.⁶⁸ Végül is a perújrafelvételt megelőző nyomozás során tizenöt személyt hallgattak ki Villányi Andrásal kapcsolatban. Az iratok sorrendje szerint ezek az alábbiak voltak: Korda György, dr. Elefánti Ervin, dr. Timár István, Villányi Ernő, dr. Tőkés Ottó, Ráth Károly, Oszkó Gyula, Balabán Péter,

⁶⁷ ÁBTL V-142 720.

⁶⁸ Kiss Toldi Ferenc az alábbi, Villányi András ellen valló személyekkel kapcsolatban kért lakcímenőrzést: dr. Sándor László (1901, Gödöllő), ügyvéd; Aradi-Alter Sándor (1898, Polona), vállalati igazgató; Kondor József (1889, Balassagyarmat), kereskedő; Korda György (1908, Debrecen), elítélt; Gárdonyi Pál (1906, Budapest), volt rendőr őrnagy, 1949-ben elítélt; dr. Gyetvai János (1889, Szentlőrincváta), 1949-ben ankarai követ. (ÁBTL V-142 720.)

Aradi-Alter Sándor, Péter Gábor, Beck János, Kárász Győző, Cséby Lajos, Cseresnyés Sándor és Kovács Ferenc.⁶⁹

A névsorból látható, hogy az előzetes tervhez képest a nyomozás során ténylegesen kihallgatott tanúk köre lényegesen bővült. A kihallgandók körébe bevették Villányi András volt barátait és kollégáit, így Timár István és Elefánti Ervin volt rendőrtiszteket. A többi új személy a „Szebenyi Endre és társai”-per elítélteit, illetve Villányi Ernő volt váci zárkatársai közül került ki.

Dr. Sándor László ügyvéd időközben disszidált; Kondor József kereskedő, dr. Gyetvai János volt ankarai követ és Gárdonyi Pál, a GRÜ rendőr őrnagyja különböző, nem ismert okokból kikerült a felülvizsgálat folyamatából.

Az első három személyt – Villányi Ernőt, Aradi-Alter Sándort és Korda Györgyöt – 1954. július 30-án hallgatták ki.

Villányi Ernőt bátyjának Rajkhoz fűződő viszonyáról kérdezték. A kihallgatótiszt kíváncsi volt Villányi András bejelentetlen svájci bankszámlájára, és a tanú bátyjával kapcsolatos 1950-es vallomásának igazságtartalmára is. Villányi Ernő cáfolta a gazdasági vádakot és saját korábbi vallomását. Ártatlannak vallotta magát az ellene felhozott vádban is.

Aradi-Alter Sándor, aki 1949-ben Villányi Ernő kollégája volt, szintén visszavonta a Villányi Andrásról tett terhelő vallomását. A vallomást felvevők főleg azokra a gazdasági jellegű vádakra voltak kíváncsiak, amelyek alapján Villányit elítélték.

Korda György, a gazdasági rendőrség volt századosa, Villányi egykori segéd tisztje 1954-es tanúvallomásában kompromittáló dolgokat említett Villányi magánéletével kapcsolatban, illetve gazdasági ügyekről beszélt.

Kiss Toldi Ferenc egy nappal később, július 31-én Tőkés Ottót, Rajk volt titkárárt hallgatta ki. A fővizsgálót az alábbiak érdekelték: milyen kapcsolatban volt Villányival? Milyen kapcsolat volt Villányi és Rajk között? Kik dolgoztak a GRO-nál? Volt-e tudomása arról, hogy Villányi pártellenes beállítottságú, vagy népidemokrácia-ellenes lett volna? Mit tudott Villányi magánéletéről, baráti köréről?

Augusztus 3-án a még büntetését töltő Kárász Győzővel, a Nemzeti Segély egyik volt vezetőjével, és Balabán Péter⁷⁰ volt svájci emigráns kommunistával feljegyzést írtak arról, mit tudnak Villányi Andrásról. Kárász Győző Villányi feleségének volt a főnöke. Balabán gyakorlatilag nem ismerte Villányi András, de a nagybátyja, Balabán György rend-

⁶⁹ A felsorolt személyek vallomásai az ÁBTL V-142 720/1-es jelzetű dossziében találhatóak.

⁷⁰ Balabán Péter (1917–2002) műfordító.

őr alezredes a gazdasági rendőrség helyettes vezetője volt. Mindketten elsősorban azért kerültek a tanúk közé, mert egy cellában töltötték büntetésüket Villányi Ernővel. A kihallgatók számára érdekes volt, hogy az ifjabb Villányi miket mesélt a börtönévek alatt.

Ugyanezen a napon rögzítették két volt államvédelmi tisztnek, egyben a Szebenyi-féle per elítélteinek, Ráth Károlynak és Beck Jánosnak a vallomását. Ráth közös perük tárgyalásáig nem ismerte személyesen Villányi Andrást, Beck János is csak futólag. Ráth több mint egy évig volt egy cellában Villányi Ernővel.

1954. augusztus 4-én vették fel a Péter Gáborral együtt börtönbe került régi ismerős, barát, Timár István vallomását. Timár a Péter Gábor és Villányi közti ellentétről beszélt. Elmondta még, hogy a gazdasági rendőrség vezetőjével Péter utasítására is tartotta a kapcsolatot, aki néha bizalmas részleteket mondott el neki a Rajkkal folytatott beszélgetéseikből. Timár ezeket az információkat továbbadta Péter Gábornak.

Aznap Cseresnyés Sándortól⁷¹ vettek még fel vallomást, aki nem nagyon ismerte Villányit, de ellenszenves alaknak tartotta. Véleménye szerint a gazdasági rendőrség rossz hírű szervezet volt, ahol sötét alakok dolgoztak.

Augusztus 13-án Elefánti Ervin⁷² volt rendőr őrnagy, GRÜ-alesztályvezető vallomását vették fel. Elefánti együtt teljesített munkaszolgálatot Villányi Andrással, és több megszólaló szerint a barátja is volt, de ő csak hivatalos kapcsolatnak írta le a köztük lévő viszonyt. Szerinte Villányi felfelé törekvő ember volt, a barátságot is inkább a felsőbb állásban lévőekkel kereste. Szerinte a pályafutása vége felé Villányi megszárdult, és egyre nagyobb hatalmat kívánt.

Oszkó Gyulával, a BM Személyzeti Osztályának volt vezetőjével augusztus 14-én készítették el a tanúkihallgatási jegyzőkönyvet. Beosztása miatt ismerte Villányi Andrást, és együtt ült az öccsével Vácott.

Cséby Lajos⁷³ kézzel írt, vizsgálati nyomtatvány nélküli vallomásán nem szerepel dátum. A Magyar Szabadságharcos Szövetségben Villányi

Andrásné főnöke volt. A tanúvallomásában főleg róla beszélt. Ő is együtt ült Villányi Ernővel, akárcsak Kovács Ferenc, aki állítása szerint semmilyen beszélgetésükre sem emlékezett, ezért vallomása is rövidre sikeredett.

Az 1954-es nyomozati eljárás dossziéjának utolsó tanúvallomását Péter Gábertől vették fel augusztus 19-én, már a zárójelentés elkészülte után. Villányi perújítási anyagai között nem az eredeti vallomás található meg, csak egy Villányival kapcsolatos rövid kivonat Péter Gábor börtönben készített „sk. feljegyzéseiből”. A volt rendőrtábornoknak feltett kérdések között szerepelt, hogy milyen volt a kapcsolata Villányival. Péter Gábor ezt választ adta: „Látszólagos. Ő nem volt hozzám őszinte. Rajk volt az istene. Karrieristának tartottam.”

1954. augusztus 13-án született meg – még az Oszkó-féle vallomás előtt – a nyomozati szakaszt összegző zárójelentés első, rövid változata. Az 1949/50-es iratok átvizsgálása és az előzőekben felsorolt tanúvallomások felvétele után a következőket állapították meg: „A felülvizsgálat során Villányi András ügyében a szervezkedés és a gazdasági rendeletek megszegése vádja megdőlt. A korrupciós tevékenységet közvetett úton sikerült bizonyítanunk. Ennek alapján javasoljuk Villányi Andrásnak a hozzá kapcsolódó személyek ügyével együtt a perújrafelvételét.”⁷⁴

Másnap, 1954. augusztus 14-én a BM Vizsgálati Főosztálya szigorúan titkos minősítéssel egy részletes jelentést készített a Villányi-ügy felülvizsgálatáról. A dokumentumban a következőképpen foglalták össze a nyomozás eredményeit:

„A felülvizsgálat során Villányi András tevékenységéről a következőket állapítottuk meg:

A demokráciellenes szervezkedéssel kapcsolatos korábbi vád nem helytálló. Megfelel a valóságnak, hogy az ÁVH és a GRÜ vezetői között nagyfokú vetélkedés volt, azonban ez nem demokráciellenes tevékenységben, bűncselekményben nyilvánult meg, hanem személyeskedésben, egymásnak való kellemetlenkedésben. Villányi foglalkozásához híven polgári gondolkodású volt, de nem volt ellensége a demokráciának. A GRÜ feladatát, a korábbi vádtól eltérően jól ellátta. Igaz, hogy a GRÜ-n is feloszlatták a pártszervezetet, azonban ezt felsőbb utasításra tették, nem öntevékenyen. A szociális összetétel a GRÜ-n rossz volt, a polgári származásúak javára, amiben hibás volt Villányi. Megállapítottuk, hogy Villányi hivatali hatalmából kifolyólag tőkés elemektől

⁷¹ Cseresnyés Sándor (1909–1971) újságíró. Tudósítóként részt vett a spanyol polgárháborúban. A második világháború alatt a brit hadseregben szolgált, egészen 1946 végéig. 1947-től a BM Központi Sajtóosztály vezetője volt. 1949-ben letartóztatták, majd a „Szebenyi Endre és társai”-perben hat évre ítélték. A perújítási tárgyaláson, 1955. szeptember 22-én négyévi börtönre ítélték, de még aznap szabadult. 1963-ban rehabilitálták.

⁷² Elefánti Ervin (1915–?) 1945–1948 között a gazdasági rendőrség tisztje. 1954-ben az Országos Terhivatal főosztályvezető-helyettese volt.

⁷³ Cséby Lajos a „Szebenyi Endre és társai”-per nyolcadrendű vádlottja volt. Beck János szerint a vizsgálatok alatt semmilyen jegyzőkönyvet nem írt alá. (Beck János interjú. 1956-os Intézet, OHA 174. sz.)

⁷⁴ ÁBTL V-142 720/1. A jelentést Balázsi Béla alezredes, a BM Vizsgálati Főosztály vezetője és Szabó Lajos főhadnagy, osztályvezető-helyettes írta alá.

nagy összegeket vett fel, amit különböző szervezeteknek adott át (Párt, Nemzeti Segély, Vöröskereszt).

Azt nem sikerült megállapítanunk, hogy kitől, miért, milyen összeget kapott, hogy abból mennyit tartott magánál, tehát azt, hogy konkrétan milyen korrupciós tevékenység terheli. Azt azonban megállapítottuk, hogy olyan hatalmas összegekkel rendelkezett és költött barátnőire, amit csak a fizetéséből nem tudott volna fedezni. Erkölcstelen életet élt, barátnőit hivatalában fogadta, részükre útlevelet szerzett. Megdőlt a Braunstein Jenővel kapcsolatos korábbi vádpont is, mely szerint Braunstein nagyobb összegű dollárt helyezett letétbe részére egy svájci bankban.”⁷⁵

Ezzel a felülvizsgálat nyomozati szakasza lezárult.

A következő lépéseket az ügyészségnek kellett megtennie. Czakó Kálmán legfőbb ügyész 1954. szeptember 3-án benyújtotta a Legfelsőbb Bíróságnak Villányi András ügyének perújítási indítványát.⁷⁶ A beadvány, miután összefoglalta az előzetes nyomozás eredményeit, indítványozta a vádlott felmentését. A dokumentum felsorolta az ügyész által meghallgatni kívánt tanúkat is: dr. Timár Istvánt, Péter Gábort és Korda Györgyöt.

Szeptember 23-án Czakó főügyész elküldött Rákosi Mátyásnak is egy tervezetet a folyamatban lévő rehabilitációk menetéről. Az irat szerint a „Szebenyi Endre és társai”-per 12 vádlottjából 11-nek (Rajk Lászlónak nem) 1954. október 5–6-án tartanak meg a perújítási tárgyalását. Végül is a Legfelsőbb Bíróság végzése a „Szebenyi Endre és társai”-per ügyében 1954. október 6–7-én délelőtt 9 órára, a Fő utcába tűzte ki a perújítási tárgyalást.⁷⁷

A rehabilitációs eljárás a perújítási tárgyalás kitűzéséig viszonylag folyamatosan haladt, de itt váratlanul elakadt. A meghirdetett tárgyalást nem tartották meg. A perújítás dossziéi nem tartalmazzak olyan dokumentumot, amely magyarázatot adna a folyamat megszakadására, sőt a későbbiekben még célzást sem ejtenek arról, hogy egyszer már hivatalosan kitűzték a tárgyalás napját.

Hosszú szünet következett – hozzávetőleg az az időszak, amikor az ország vezetésében a Rákosi által képviselt sztálinista irányzat felülkekedett a Nagy Imre-féle pártellenzéken. Megakadt Rajk László nyilvános rehabilitációjának ügye is, és leálltak a vizsgálatok.

Az 1955. októberi perújítási tárgyalás

Villányi András és Szebenyi Endre perújításának ügyében egy évig nem történt semmi. A rehabilitáció menetét tárgyaló dosszié tartalmazza azt a határozatot is, amely a kényszerszünet végéről tudósít. Az 1955. október 5-én kelt iratban a Legfőbb Ügyész Villányi András és Szebenyi Endre ügyét (ismét) a Legfelsőbb Bíróság hatáskörébe vonta.⁷⁸ A Legfelsőbb Bíróság ezek után a perújítás tárgyalását 1955. október 13-án, délelőtt 8 órára tűzte ki a Fő utca 70. számú épületbe.

A tárgyalás előtt kikérdezték Villányi börtönben ülő volt kihallgatóit. Három embert választottak ki: Vajda Tibort, Décsi Gyulát és Károlyi Mártont. Az akkor már leváltott Czakó Kálmán legfőbb ügyész által 1954 őszén tanúként javasolt személyek – a mindenről tudó fő végrehajtó, Péter Gábor, és a Villányihoz fűződő kapcsolata miatt is jól informált Timár István – már nem kerültek szóba.

1955. szeptember 29-én, a „fővizsgáló” titulust használó Farkas Szilárd államvédelmi főhadnagy a szegedi börtönben épp büntetését töltő Vajda Tibortól vett fel vallomást: Villányi egykori kihallgatóinak egyikét Villányi őrizetbe vételéről és kihallgatásairól faggatta. Három nappal a perújítás előtt Berki Béla főhadnagy hallgatta ki Décsi Gyula volt ezredest. A jogász végzettségű, egy ideig az igazságügy-miniszteri posztot is betöltő Décsi volt a perek közvetlen irányítója, s egyben neki kellett jogi formába öntenie az eljárásokat. Ugyanazon a napon Farkas Szilárd főhadnagy Károlyi Márton volt alezredestől, Décsi beosztottjától vett fel vallomást.

A három jelölt közül végül Károlyi Mártont választották a perújítási tárgyalás ávós tanújának posztjára. Feltételezhető, hogy Vajda Tibor is esélyes lehetett – talán csak az utolsó pillanatban dőlt el, hogy nem fog szerepelni, mert a nevét utólag húzták ki a tanúk listájáról.

A Szebenyi Endre és Villányi András perújítás tárgyalását 1955. október 13-án tartották meg, a többihez hasonlóan zárt ajtók mögött.⁷⁹

Az ügyben kirendelt tanács elnöke dr. Domokos József volt, aki egyben a Legfelsőbb Bíróság elnöki posztját is betöltötte. A két ülnök Házi Árpád és Győre József, mindketten megbízható pártfunkcionáriusok – előzőleg mindketten betöltötték már a belügyminiszteri posztot is. Ügyésznek Béres Miklóst, kirendelt ügyvédnek dr. Kovács Istvánt jelölték ki.

⁷⁵ ÁBTL V-142 720.

⁷⁶ ÁBTL V-142 753.

⁷⁷ A legfőbb ügyésznek címzett végzésen a dátum: 1954. szeptember 23. Molnár Erik a Legfelsőbb Bíróság elnöke írta alá. (ÁBTL V-142 753.)

⁷⁸ ÁBTL V-142 720.

⁷⁹ Szebenyi Endre és Villányi András perújítási tárgyalásának dossziéja az ÁBTL V-142 753-as jelzetet viseli. Az anyag tartalmazza a tanúk tárgyaláson tett vallomásairól készült jegyzőkönyvet.

A tanúk padjára a következő személyeket idézték: Mód Péter, Berán Iván, Brankov Lázár, Oszkó Gyula, Károlyi Márton, Ráth Károly, Balabán Péter, Tőkés Ottó és Korda György.

Az eljárás folyamán reggel nyolc órától Szebenyi Endre ügyével foglalkozott a tanács. Tanúi (Mód Péter, Berán Iván, Brankov Lázár, Oszkó Gyula, Károlyi Márton) közül az első kettő nem említette Villányi Andrást. Az ő ügyének tárgyalása délután zajlott le.

A Szebenyi Endre és Villányi András perújítási tárgyalásáról készült jegyzőkönyv szerint délután Domokos József, a tanács elnöke felolvasta a másodrendű vádlottra, Villányira vonatkozó alábbi 1949/1950-es iratokat:

- Villányi Andrásnak a nyomozás során 1949. november 7-én tett vallomását;⁸⁰
- az 1949. október 14-én a budapesti államügyészségen felvett – ügyészi aláírással el sem látott – jegyzőkönyvet;
- a vádiratnak és a tárgyalási jegyzőkönyvnek Villányi Andrásra vonatkozó részeit.

Az elnök megállapította, hogy Rajk László, dr. Szőnyi Tibor és Korondy Béla azon vallomásaiban, amelyek a bíróság rendelkezésére állnak, Villányi András neve nem szerepel.

A jegyzőkönyv szerint Domokos József elnök felolvasta a perújítás anyagai között fotokópián található terhelő bizonyítékokat: Radványi Dezső jelentését, Szikszai Sándornének és három társának jelentését, valamint Gerő Ernő 1948. szeptember 22-én Farkas Mihálynak írt levelét.

Az iratok ismertetése után az elnök felolvasta az 1950-es ítélet Villányi Andrásra vonatkozó részét. Tanúként idézték meg (a meghallgatás sorrendjében) Károlyi Mártont, Ráth Károlyt, Balabán Pétert, Tőkés Ottót és Korda Györgyöt.

Villányi vesztének talán legfőbb felelősét, de mindenképpen sokat tudó tanúját, Péter Gábort nem hallgatták meg. Famulusát, az ügyben erősen érintett Timár Istvánt sem idézték be, pedig mind a ketten könnyen elérhetőek voltak a börtönben. Kimaradt a Villányit szintén jól ismerő dr. Elefánti Ervin, és a koncepciók perben szereplő gazdasági vádakról legtöbbet tudó két ember: Villányi Ernő és Aradi-Alter Sándor is. A tanúk közül tulaj-

donképpen csak két ember ismerte jól Villányi Andrást. Az egyik a segédtszjtje, Korda György, aki saját bevallása szerint is haragudott hajdani főnökére. Az ő tanúvallomásai inkább azt bizonyították, hogy Villányi kicsapongó életet élt, és tisztázatlan forrásból származó jövedelmei lehettek. Tőkés Ottó a másik, fontosabb információkkal szolgálható tanú, főleg Villányi Rajkkal fennálló jó kapcsolatát erősíthette meg.

Szebenyi délelőtt meghallgatott tanúi is inkább arra szolgáltak, hogy megerősítsék: Villányi és szervezete körül valami nem volt rendben. Brankov Lázár megemlítette, hogy egyszer beszélt Villányival, amikor az a jugoszláv és a magyar gazdasági rendőrség együttműködéséről tárgyalt a feletteseivel. Benyomása szerint Szebenyi és Villányi abban is hasonlítottak egymásra, hogy mindketten kicsit karrieristák voltak, továbbá mindketten szerepeltek az UDB, a jugoszláv politikai rendőrség listáján mint olyan személyek, akiktől információkat lehet szerezni. Brankov azonban azt is hangsúlyozta, hogy semmiféle kémkapcsolatban nem állt Villányi Andrással.

Oszkó Gyula Villányi és Péter Gábor ellentétéről beszélt, és megemlített egy konkrét korrupciós ügyet is a GRÜ-vel kapcsolatban.

A tanúk meghallgatása után a Legfelsőbb Bíróság büncselekmény hiányában még aznap – 1955. október 13-án – felmentette Szebenyi Endrét és Villányi Andrást is az ellene emelt vádak alól.⁸¹ A zárt ajtók mögött történt rehabilitálásról a sajtó egy sort sem írt.

Villányi András 1955. októberi rehabilitálása után a Központi Ellenőrző Bizottság 1956. január 11-én visszaállította felesége párttagságát is. Villányi Andrásné mögött nehéz évek álltak. A kor politikai gyakorlata szerint férje letartóztatása után kizárták a pártból, és kislányával, Mártával együtt kitelepítették Szentesre, ahol az asszony egyúttal rendőri felügyelet alá került. A rehabilitálás után a Minisztertanács Rehabilitációs Bizottsága Villányi Andrásné kétyszer is segélyben részesítette az 1956-os évben (40 000 és 70 000 forintot kapott), továbbá gondoskodtak róla, hogy jobb állásba kerüljön. Az Országos Nyugdíjintézet 600 Ft-os gyermektartási hozzájárulást is megítélt neki.⁸² 1956. október 23-án délelőtt – alig fél nappal a forradalmi események kitörése előtt –

⁸⁰ A BM II/11-es osztályának jegyzőkönyve szerint 1959. július 10-én a BM Kollégium határozata alapján a V-142 720/1-es számú dossziéból kiemelték és bezúrták Villányi András fent említett 1949. november 7-i nyolcdoldalas gyanúsított jegyzőkönyvének, továbbá egy 1950. március 2-i egyoldalas jegyzőkönyvnek és egy szintén egyoldalas 1954. július 17-i határozatnak a fotokópiáját. (ÁBTL V-142 720/1.)

⁸¹ Uo.

⁸² Uo.

⁸⁰ A BM II/11-es osztályának jegyzőkönyve szerint 1959. július 10-én a BM Kollégium határozata alapján a V-142 720/1-es számú dossziéból kiemelték és bezúrták Villányi András fent említett 1949. november 7-i nyolcdoldalas gyanúsított jegyzőkönyvének, továbbá egy 1950. március 2-i egyoldalas jegyzőkönyvnek és egy szintén egyoldalas 1954. július 17-i határozatnak a fotokópiáját. (ÁBTL V-142 720/1.)

a Törvényszéki Orvostani Intézetben Villányi Andrásné, Villányi Ernő és a kivégzett fogorvosa azonosították a rákoskeresztúri temetőből exhumált Villányi holttestét.⁸³

A Villányi elleni vádak háttere

Villányi Andrást tehát 1955-ben rehabilitálták. Perújítási eljárása azonban ugyanúgy egy koncepció mentén zajlott le, mint a halálra ítélté. A fennmaradt dokumentumokban azonban olyan érdekes adalékok is szerepelnek Villányi András gazdasági tevékenységével kapcsolatban, amelyeket a per és a perújítás után érdemes külön megvizsgálni.

A gazdasági vádak elemzése előtt azonban a teljesség kedvéért sorra kell venni a Villányi ügyében szereplő összes vádat.

A Villányi András ellen felhozott, demokráciaellenes szervezkedés vádját az alábbi koncepcióra alapozták: Villányi Rajk embere, és Rajk kétértelműen kizáróan bűnös. Együtt akarták létrehozni az ipari rendőrséget, amely a demokrácia ellen bevethető szervezet lett volna. Villányi a gazdasági rendőrséget kétes politikai múltú, polgári elemekkel töltötte fel, továbbá Rajk parancsára feloszlatta a gazdasági rendőrség kommunista pártszervezetét. A bíróság előtt ezeket csak Villányi vallomásaival támasztották alá. A demokráciaellenes szervezkedés vezetésének vádjára mindeddig semmilyen bizonyíték nem került elő. Ezt a vádat az üggyel foglalkozó államvédelmis nyomozók már 1954-ben is képtelennek tartották és elvetették. Más koncepciók perekből kiindulva is szinte teljesen biztos, hogy a vád légből kapott volt, amelyet az ÁVH emberei a szovjet belügyi mintákat követve koholtak. Ebből a feltételezésből kiindulva nincs értelme a demokráciaellenes szervezkedés vezetésének valóságával részletesebben foglalkozni, de az biztos, hogy a koncepciók per során a Rajk Lászlóhoz közel álló szervezetek pénzügyi támogatása is az összeküvésszál része lett. Villányit az ilyen jellegű pénzügyi tevékenysége miatt is vádolták, amit a tárgyaláson az alábbi formában fogalmazhattak meg: „Rajk ellenséges tevékenységét segítette azáltal is, hogy a GRÜ vezetőjeként hatalmas összegű pénzeket szerzett a NÉKOSZ és a Rajkné vezetésével álló MNDSZ részére...”⁸⁴ Ezekről a pénzekről és eredetükről nincsenek források, mindenesetre a Villányi mellett dolgozó Korda György 1954-ben így nyilatkozott: „Tudom, hogy (Villányi András)

különböző segélyszervezeteket nagyobb összegekkel folyamatosan támogatott. Hogy ezen segélyszervek Rajk céljait szolgálták volna vagy hogy az ő fennhatósága alá tartoztak volna, arról nem tudok. Hogy erre a célra a pénzeket Villányi honnan szerezte, azt nem tudom. De azt tudom, hogy a Rajk-titkárságról havi 70–80 ezer forintot kapott, amelyért egy ízben engem küldött el.”⁸⁵

A gazdasági vádokról részletesen szólnak a források. A Villányi Andrással kapcsolatos gazdasági bűncselekmények hátterében részben a kor zavaros gazdasági viszonyai és az MKP szövetvényes vállalatalapítási, pénzszerzési akciói álltak. Hogy megértsük a vádak kialakulásának folyamatát, fel kell vázolni, milyen kapcsolat állt fenn Villányi András és az MKP Gazdasági Osztálya között.

A háború utáni években Magyarországon még nem létezett az a jelenleg ismert pártfinanszírozási rendszer, amely szerint a nagyobb pártok a központi költségvetésből kapnak pénzt a kiadásukra. Ezért 1945-ben minden párt, még a szovjet hadsereg által jelentősen támogatott MKP is komoly anyagi gondokkal küzdött. A pártok, hogy jövedelemhez jussanak, 1945-től különböző vállalkozásokat üzemeltettek. Mozikat, könyvkiadókat működtettek, lapokat adtak ki. Ezeknek profitja a párt kasszáját gazdagította. A pártok ezekre a javakra általában az Elhagyott Javak Kormánybizottságán keresztül tettek szert.

A Magyar Kommunista Párttal kapcsolatban álló cégek, vállalkozások három kategóriába sorolhatók. Az első csoportba olyan cégek tartoztak, amelyek a kommunista párt tulajdonában voltak. Ezeknek a tulajdonviszonyával általában mindenki tisztában volt, tevékenységük a nyilvánosság előtt zajlott. Ilyen volt például a Szikra Rt., vagy a Magyar Filmipari Rt., vagy a legnagyobb nyereséget produkáló Kelet-európai Kereskedelmi Rt.⁸⁶

A Villányi András személyéhez köthető levéltári források arra utalnak, hogy az MKP az első vállalatcsoporton kívül még két másik fajtában is érdekelt volt. Olyan vállalatokban, amelyek kommunista tulajdonban voltak, de ez nem volt nyilvános; és olyan cégek is, amelyek részesedést fizettek az MKP Gazdasági Osztályának. Ezek a cégek export-import tevékenységgel foglalkoztak, s ebben az áruhiányos korszakban igen nagy hasznot hajtottak.⁸⁷ Villányi András felügyeleti jo-

⁸⁵ ÁBTL V-142 720/1. Korda György 1954-es tanúkihallgatása.

⁸⁶ Az MKP gazdasági tevékenységéről lásd HUBAI László–SZABÓ Éva: A Magyar Kommunista Párt gazdálkodása. *Múltunk*, 1998/2. 77–119.

⁸⁷ A MKP Gazdasági Osztályával és Villányi Andrással kapcsolatban álló vállalatokról Villányi Ernő, Timár István, Aradi-Alter Sándor és Elefánti Ervin 1954-es vallomásaiban esik szó. (ÁBTL V-142 720/1.)

⁸³ Agnoszkálási jegyzőkönyv. ÁBTL V-142 720/1.

⁸⁴ ÁBTL V-142 720. Az 1954 július 20-i vizsgálati terv összefoglalójából.

got gyakorolt a két utolsó kategóriába sorolható cégek felett, noha a gazdasági rendőrség hivatalosan pártoktól független szervezet volt, ezért a vezetője sem vállalhatott volna ilyen feladatot. Csakhogy mint a párt tagjának, legfőbb kötelessége volt az MKP érdekeit szolgálni.

Azokban az években a gazdasági rendőrségnél jobb nyomásgyakorló szervet nem is lehetett volna elképzelni. Pozíciójánál fogva Villányi András az MKP Gazdasági Osztályának ideális partnere lehetett. A vallo másokból kiderül, hogy a párt Gazdasági Osztályának vezetője, Sebes Sándor⁸⁸ hangolta össze a három kategóriába eső vállalatok ügyeit. Szorosan együttműködött Villányival is, bár az alá-fölé rendeltségi viszonyuk nem derül ki a forrásokból.

A gazdasági rendőrség vezetője elleni gazdasági jellegű vádakra szoros kapcsolódik, hogy Villányi András 1946/1947 fordulóján beprozetsálta öccsét, Ernőt az akkor megalakuló Nemzeti Kereskedelmi Részvénytársasághoz. 1947 szeptemberében pedig már Villányi Ernő volt a vállalat igazgatója. A cég többek között nagy tételben szállított ki jó minőségű magyar cigarettát Svájcba.

A Nemzeti Kereskedelmi Rt. létrejöttének történetét Villányi Ernő és Aradi-Alter Sándor, a cég két hajdani igazgatója mondta el az 1954-es vizsgálatok során.⁸⁹ Az előzményeket az alábbiakban lehet összefoglalni. Egy Braunstein Jenő nevű Lengyelországból menekült üzletember a háború utáni években Holländer Jenővel és Kondor Józseffel egyenlő arányban az Árubehozatali és Kiviteli Rt. vállalat tulajdonosa volt. Mindhárom személy tagja volt a befolyásos West-Orient tőkéscsoportnak. Villányi András azt a feladatot kapta a párttól, hogy rávegye a fenti kereskedőket az MKP-val való együttműködésre. Az Árubehozatali és Kiviteli Rt., mint a neve is mutatja, exporttal és importtal foglalkozott, ami igen jövedelmező is lehetett. Villányi Ernő 1954-es vallomása alapján a vállalkozás – feltehetően Villányi nyomásgyakorlása után – részesedést fizetett az MKP Gazdasági Osztályának.⁹⁰ Cserébe Villányi András a gazdasági rendőrség eszközeivel „patronálta” a céget.

A bevételek fokozása végett a párt gazdasági osztálya saját – Villányi Ernő szerint „titkos” – export-import cégeket is létrehozott. Ilyen volt

⁸⁸ Sebes Sándor (1902–1999) banktisztviselő, 1920-tól illegális kommunista, többször letartóztatták. Részt vett a spanyol polgárháborúban, majd Franciaországban az antifasiszta fegyveres ellenállásban. 1945-től az MKP, majd az MDP KV Gazdasági Osztályának vezetője, 1953 és 1970 között belkereskedelmi miniszterhelyettes volt.

⁸⁹ ÁBTL V-142 721/1. Emellett Villányi Ernő a saját perújítási tárgyalásán is beszélt erről. (V-142 753/1.)

⁹⁰ ÁBTL V-142 720/1. – Az említett vállalattal kapcsolatos cégdatok és egy közgyűlési jelentés megtalálható: Budapest Főváros Levéltára VII. 2. e. Cégbíróság. Árubehozatali és Kiviteli Rt.

az 1946 végén megalakult Nemzeti Kereskedelmi Rt. is. Kezdetben rosszul működött, ezért úgy gondolták, hogy jobban be kell vonni az üzletbe Braunsteint és társait. Villányi András segítségével ezért „bekapcsolták” a cég működésébe a három tőkést, és egyesítették a két céget. Villányi Ernő úgy gondolta, hogy szakértelmük megszerzésén kívül az is fontos volt, hogy Braunsteint és társait szorosabb ellenőrzés alatt tartsák.

Braunstein Jenő, aki továbbra is lengyel állampolgár volt, 1948 márciusában Svájcba disszidált. Villányi Ernő azonban, Sebes Sándor utasítására, ott is felvette vele a kapcsolatot. Ezentúl a Nemzeti Kereskedelmi Rt. Braunstein svájci cégének szállította a „Virginia” cigarettát. A hasznon kívül az MKP-nak azért is fontos lehetett ez az üzlet, mert az áruért dollárban fizettek.

Villányi Ernő háromhavonta (összesen négyszer) kiutazott Braunsteinhez az üzleti ügyeket megtárgyalni. A kiutazások alkalmával gyakran kapott megbízásokat Sebes Sándortól, hogy Braunsteinen keresztül szerezzen be kisebb mennyiségű gyógyszert, vagy például töltőtollakat. Ezeket a gazdasági osztály „ajándéknak” tekintette, ezért Villányi Ernővel megüzenték Braunsteinnek, hogy továbbra is igényelnek ilyen kis szolgáltatásokat. A kereskedő erre gavallérosan rendelkezésükre bocsátott egy 5000 dolláros keretet a további kisebb vásárlásokra, amihez Villányi Ernő és igazgatótársa hozzáférhetett akkor is, ha a kereskedő nem tartózkodott Svájcban. A csúszópénz nagysága azt mutatja, hogy a cigarettá-üzlet meglehetősen jövedelmező lehetett. Az sem tisztázott, hogy mennyire legális tevékenységről volt szó. 1954-ben Elefánti Ervin, aki korábban a gazdasági rendőrség alosztályvezetője volt, egyszerűen cigarettacsempészsnek nevezte azt, amivel a Nemzeti Kereskedelmi Rt. foglalkozott.

Amikor az ÁVH-n kiverték Villányi Ernőből az 5000 dolláros keret történetét, először ebből akarták megkreálni Villányi András svájci bankszámlájának vádját. Végül mégis Villányi Ernő elleni vádat kreáltak belőle, és ezért ült éveket, noha ez a pártvállalat, vagyis a párt pénze volt.

Villányi Andrást egy másik, 12 000 dolláros betét birtoklásával vádolták meg. (Időnként az iratokban 15 000 dolláros összeg is szerepel.) Arról, hogy miként keletkezett ez a számla, Villányi Ernő ezt vallotta 1954-ben: 1949-es kihallgatásakor elébe tették bátyjának egy olyan vallomását, amelyben Villányi András elismerte, hogy volt egy titkos megállapodása Braunsteinnel, amely szerint a Nemzeti Kereskedelmi Rt.-től átvett minden ezer darab cigarettá után Villányi egy cent jutalékot kapott. Braunstein ezt elhelyezte neki egy nevére nyitott svájci bankszámlán. Az ávosok kiszámoltatták Villányi Ernővel, hogy a Nemzeti Kereskedelmi Rt. 1,2 milliárd szál cigarettát szállított ki, ami után a fenti jutalék

12 000 dollár. Így keletkezett a be nem vallott külföldi követelés vádja.

Villányi Ernő mindehhez hozzátette: akkori vallomása nem felelt meg a valóságnak, mert kihallgatója nélküle állította össze, és fizikai kényszerrel vette rá arra, hogy aláírja.

Villányi Ernőt, bátyjával ellentétben, már letartóztatása után rögtön megverték. Balabán Péter letartóztatása után együtt volt az ifjabb Villányival, és ő mondta el 1954-es kihallgatása során, hogy amikor Ernő bejött a zárkába, keze-lába erősen feldagadt a veréstől. Váci zárkatársának, Ráth Károlynak Villányi Ernő elmesélte, hogy amikor bátyja letartóztatása után őt is bevitték, órákon keresztül verték, mielőtt bármit is kérdeztek volna tőle. Így „előkészítve” akarták rávenni arra, hogy bátyja svájci kintlevőségeit bevallja, és elismerje, hogy előkészítette Villányi András disszidálását. Villányi Ernőt, miután ezt nem akarta aláírni – Ráth nem emlékszik pontosan –, vagy szembesítették a bátyjával, aki azt mondta neki, valljon mindent úgy, ahogy az ÁVH-n akarják, vagy Villányi Andrásnak egy ilyen tartalmú levelét adták a kezébe, mire ő aláírt minden jegyzőkönyvet.⁹¹

Aradi-Alter Sándort, a Nemzeti Kereskedelmi Rt. másik igazgatóját is beidéztek 1954 júliusában.⁹² Mielőtt a céghez került, egy másik pártvállalatnál, a Kelet-európai Kereskedelmi Rt.-nél dolgozott. Vallomása szerint: amikor a Nemzeti Kereskedelmi Rt. vezetésébe került, Sebes Sándor azt mondta neki, hogy ha az üzleti ügyek lebonyolításában valamilyen nehézsége támadna, forduljon Villányi Andrásához, akit az öccse be is mutatott neki. Az 1949-es nyomozás során Aradi-Alter is bekerült a Villányi András ellen vallók csoportjába. A perújítási nyomozáskor visszavonta korábbi vallomását, amely szerint Villányi Andrásnak nagyobb dollárbetétje és egy értékes festménye volt külföldön. A jegyzőkönyvet állítása szerint a kihallgatója írta meg. Azt mondták neki, hogy addig innen el nem megy, míg alá nem írja, de hivatkoztak a párt és a népköztársaság érdekére is, mire aláírta.

Aradi-Alter megerősítette: gyakran megbízták Braunsteint Svájcban, hogy szerezzen be ezt-azt a párt gazdasági osztályának. A legutolsó ilyen ügylet 100 vagy 120 töltőtoll beszerzése volt. Ezeket az egy-két ezer dolláros megbízásokat nem számolta fel nekik Braunstein, és a gazdasági osztály is ajándéknak tekintette.

A be nem jelentett svájci bankszámlán kívül a Villányi András elleni vádokban szerepelt egy Svájcban számára letétbe helyezett 30 000 dol-

lárt érő festmény. Ezt a vádat szintén a Villányi Ernőből kivert részletek alapján állították össze.

1948 szeptemberében Villányi Ernő Svájcban járt, és Braunstein a lakásán mutatott neki egy Van Gogh-festményt. Elmondta róla, hogy a bátyjának, Villányi Andrásnak akarta adni 1947 karácsonyán, de ő nem fogadta el. A kihallgatáson ezt úgy vették jegyzőkönyvbe, mintha a festmény Villányi András tulajdonát képezte volna, és – ki tudja, milyen alapon – 30 000 dollárra becsülték fel.

Zárszó

A „Szebenyi Endre és társai”-ügy nem tartozott a jelentősebb politikai perek közé, s Villányi Andrásnak még ebben is csak a másodrendű vádlott szerepe jutott. Pozíciójánál fogva azonban Villányi András a koalíciós évek egyik fontos személyisége volt. Ráadásul ügye felülvizsgálatakor tevékenységének olyan kevésbé ismert, de annál érdekesebb részletei is előkerültek, amelyek a kommunista pártvállalatok menedzselésével kapcsolatosak. Ezek alapján feltételezhető, hogy Villányi Andrásnak része volt az MKP anyagi háttérének megteremtésében. A rendőr ezredes – nagy ambíciói és főnöke, Rajk László miatt – belekerült a kor politikai intrikáiba, és ez végül a vesztét okozta.

Az 1954/55-ös tanúvallomások alapján nyilván felmerül az olvasóban a kérdés, hogy korrupt volt-e Villányi András. Erre bizonyítékok híján nem lehet válaszolni. A tanúvallomások szerint Villányi sokkal nagyobb lábon élt, mint amit hivatalos fizetése alapján megengedhetett volna magának. Nem tudjuk, mennyit kapott a pártért végzett munkájáért. Az biztos, hogy a pártvállalatok felügyelete során, illetve a nonprofit kommunista szervezetekkel (Nemzeti Segély, MNDSZ stb.) kapcsolatos patrónusi tevékenysége során nagyon sok pénz ment át a kezén. Nem szabad azonban elfeledkezni arról az említett tényről sem, hogy a perújítások is egy koncepció mentén zajlottak, amelynek része volt, hogy a rehabilitáltak becsületét nem mossák tisztára, maradjon rajtuk a gyanú árnyéka. Ebbe a koncepcióba ez az eset tökéletesen beleillik.

Bármilyen volt is az igazság, a vádak alól rehabilitálták. Mindenesetre Villányi András súlyosan fizetett túlzott ambícióiért: kötél általi korai halálával.

⁹¹ ÁBTL V-142 720/1. Ráth Károly 1954-es vallomása.

⁹² ÁBTL V-142 720/1. Aradi-Alter Sándor 1954-es vallomása.